

„GYÖKERES FORDULATOT A POLITIKAI-VILÁGNÉZETI NEVELÉSBEN”

KÍSÉRLET A TANÍTÓKÉPZÉS VILÁGNÉZETI-POLITIKAI
ÉS SZAKMAI REKONSTRUKCIÓJÁRA A HEGEDŰS-KORMÁNY IDEJÉN¹

DRÁMAI VÁLTOZÁS ÉRLELŐDÖTT² „a politikai felhőrégiókban” 1954 végén, 1955 elején melynek egyik jeleként 1955. február 2-án MDP PB állásfoglalás született „a párt ifjúság közötti munkájának megjavításáról”.³ Ebben – a Nagy Imre háttérbe szorítását (majd leváltását) követő ideológiai „rendteremtés” jegyében – leszögezték: „Az ifjúság között még elevenen élnek és súlyos károkat okoznak a nacionalizmus, sovinizmus maradványai. Helyenként politikai közönyösség, fegyelmezetlenség mutatkozik. Komoly hibák vannak a fiatalok egy részének magatartásában, magánéletében, érintkezési formáiban is. [...] A tanuló- és értelmiségi ifjúság egy részét időnként kispolgári, nacionalista nézetek és hangulatok ragadják magukkal. Helyenként... kispolgári elpuhultság s az áldozatkészség hiánya, valamint a pacifizmus jelei is tapasztalhatók.⁴ A tanulóifjúság egy része nem érti a fizikai munka jelentőségét, lebecsüli a falun vagy a termelés közvetlen szervezésében végzett értelmiségi munkát.” Ezért – következett a maguk voluntarista módján⁵ – „az Oktatási Minisztérium fordítson nagyobb figyelmet a közép- és felsőbb iskolák nevelőmunkájára és ellenőrizze, hogy a pedagógusok a tananyag tanítása mellett törekedjenek kulturált, fegyelmezett, öntudatos szocialista emberré nevelni a tanulókat”.⁶

1 Dolgozatom a T046693. számú OTKA-kutatás keretében készült, s a „Vizsgálatok, diagnózisok – javallatok” című, a közeljövőben megjelenő, 13 A/5 íves munka bevezető tanulmánya (korábbi változatát lásd Donáth 2004). Ezért az 1955/56. tanévben a tanítóképzéssel kapcsolatban történeteket – az akkori oktatáspolitikai prioritásainak megfelelően – elsősorban a politikai-világnézeti szempontból vizsgálja, s csak másodsorban foglalkozik a képzés szakmai (professzionális) aspektusaival. A négyéves képzés utolsó tantervformájának tervezetéről, annak vitáiról és a felsőfokú képzés bevezetésére vonatkozó döntés megszületésének részleteiről lásd: Füle S. 1955.; 1955/1.; 1956. 1968., 1970.; Ladányi A. 1985., 1985/5., 1988.; Donáth P. 2000. 107–110., 2004/2. 130–132.

2 Lásd erről pl. Izsák L. szerk. 1998. 324–345.; Baráth M. szerk. 2002. 215–324.; Hegedűs A. 1988. 233–263.; Rákosi M. 1997. 976–1024.; Rainer M. 1999. 110–124.; Litván Gy. 1992/6. 89–95.; Izsák L. 1998. 126–132.; Romsics I. 1999. 380–382.; Pünkösti Á. 2001. 280–404.; Ripp Z. 2002. 47–57.

3 Vö.: Feitl I. – Ólmosi Z. szerk. 1987. 8–10. és 102–114.

4 Vö.: A Belügyminisztérium 1953–56. 3. k. 185.

5 A „kampányszocializmusról” lásd.: Gyarmati Gy. 2000/9–10. 85. valamint Litván Gy. 1988/6–7. 151–152.

6 MOL XIX-1-2-k. 3. d., valamint M-KS-276-53/214. (Kiemelés tölem – D. P.) Vö.: Szabó M. 1988/6–7. 160–167.; Pataki F. 2003. 13–14. és 109.; Valuch T. 2001. 246–248. és 257–259.

Rövidesen, 1955. március 10-én újabb kollégiumi ülésen tárgyaltak a négyéves tanítóképzős tanterv irányelveiről. A kidolgozást – a feladattól szakmai fenntartásai miatt húzódozó Rozsondai Zoltán vezette ügyosztály helyett – a Pedagógiai Tudományos Intézet Tanítóképzős Csoportjára, s Füle Sándorra bízta. *A szakiskolai jelleg erősítése érdekében* – s az 1918–1919-ben, majd 1945 után sokat bírált mobilitási zsákutca kényszerű visszaállítása jegyében – *leszögezték: a tanítóképzés céljának meghatározásánál „a továbbtanulás... ne szerepeljen”*. „Ez azonban nem zárja ki, hogy megfelelő felvételi vizsga esetén a legkiválóbbak bizonyos egyetemeken továbbtanulhassanak” – állította összefoglalójában *Erdey-Grúz Tibor*.⁷

A továbbra is morgolódo pedagógusokat *Jóboru Magda* miniszterhelyettes figyelmeztette: „azt tapasztaltuk, hogy tanítóképzős nevelőink egy része még mindig azon a nézeten van, hogy négy év alatt nem lehet jó tanítókat képezni.”⁸ Még a tanévben össze fogjuk hívni a képzők igazgatóit és tanulmányi vezetőit, és ismertetni fogjuk velük az új óra- és tantervek alapelveit.⁹ Meg vagyunk győződve arról, hogy ez az ismertetés megváltoztatja nézetüket...” – hangsúlyozta.¹⁰ Szavait *Erdey-Grúz Tibor* tanévzáró összegzése nyomatékosította: „nem lehet helye a türelemnek azokkal szemben, akik tudatosan népi demokráciánk ellen dolgoznak, vagy sorozatosan és tartósan megszegik a munkafegyelmet. A pedagógusképző intézmények nagy fontosságára való tekintettel ügyelni kell arra, hogy tantestületük politikailag és szakmailag kiváló munkaerőből álljon, s az intézmények vezetését is biztos kezekbe kell adni.”¹¹ Álláspontját az is befolyásolta, hogy az augusztus 4-i kollégiumi értekezleten – „a középiskolák 1954/55. évi munkájáról” tárgyalván – elmarasztalták a tanító- és óvóképzőket: „Az iskolatípus célját és feladatait tekintve az elért eredmények nem elégségesek. A tanulók ismereteiben sok a felszínesség, eszmei-politikai nevelésük nem kielégítő. Ennek alapvető oka, hogy a tanárok összetétele egyik szempontból sem megnyugtató. A testületekbe az elmúlt évek folyamán alig került friss erő. Az iskolák felügyelete sem kielégítő, a megyei osztályokon csak elvétve akad a pedagógusképzéshez értő ember. Az iskolák vezetése, a tanulók pedagógiai képzése sincs mindig megfelelő kezekben” – olvashatjuk az előterjesztésben.¹² Az ifjúság, az értelmiség, a pedagógusok helyzetét mérlegelő elemzések – a direkt politikai szocia-

7 MOL XIX-1-2-k. 4. d. Vö.: *Mann M.* 2005. 135–137.

8 Lásd pl. Rozsondai Károly soproni igazgató 1954. október 15-i feljegyzését (GyMSM SL XXVI. 65. 7. d.), valamint a képzős tanárból egyetemi adjunktussá lett *Buzás László* 1955. december 1-jei jelentését a cinkorai képzőben tett látogatásáról: „A tanítóképzés feladatait nem lehet megoldani 4 év alatt. Érthetetlen az, hogy ezt minden ember tudja, s illetékes szervek mégsem hajlandók ezen változtatni. Túl vannak terhelve a tanulók, ez az oka a sokszor tapasztalható szellemi közönynek.” (BFL XXXV. 95. h/11. Kiemelés tőlem – D. P.)

9 Ezekről 1955. május 28-án szerveztek országos vitát igazgatók, pedagógusok részvételével. Jegyzőkönyvéből kiderül: valóban differenciálódott a képzős tanárok álláspontja, ám még ott is többen szót emeltek az ötödik (gyakorló) év képzési időbe kapcsolásáért, s a továbbtanulás lehetőségéért. (*Füle S. szerk.* 1955. 51. és 67.)

10 *Jóboru M.* 1955. 126.; Vö.: *Mann M.* 2004. 119., 2006. 161.

11 *Erdey-Grúz T.* 1955. 358.

12 MOL XIX-1-2-k. 5. d. 1955. augusztus 4. – Ha a tanítóképzés idejét nem tudták felemelni, maradt az adott keretek közötti „javítás”: a tanterv, a tankönyvek, a gyakorlati képzés változtatgatása, a tanárok nyomás alatt tartása, cserélgatése.

lizáció (reszocializáció)¹³ eszközeivel operáló – párthatározatok¹⁴ szorgalmazták: „fordulatot” kell elérni a nevelőmunka területén, ezért ennek személyi feltételeiről is gondoskodni próbáltak.¹⁵ Úgy döntöttek továbbá, hogy megvizsgálják az egyes tárgyak anyagát külön-külön és összességükben is: „mennyire nyújtanak alapot a tanulók dialektikus materialista világnézetének kialakításához”.¹⁶

Felsőbb utasításra 1955 nyarán különböző központi és budapesti kerületi (IX. és XII.) párt és állami fórumok tárgyaltak a Rákosi újabb előtérbe kerülését, a politikai fordulatot deklaráló „márciusi KV-határozat közoktatásban való érvényesüléséről”,¹⁷ illetve a hozzájuk tartozó iskolák, tanítóképzők politikai-világnézeti nevelőmunkájáról, „a klerikális befolyás alatt álló családok” hatásának ellensúlyozásáról,¹⁸ a munkás- és parasztszármazású tanulók továbbtanulásáról, valamint a DISZ-munka segítése érdekében tett erőfeszítéseikről.

A gyakorló pedagógusok zöme „a múlt rendszerben nevelkedett”; őket nem lehetett csak úgy lecserélni,¹⁹ ezért meg-megújuló kísérletet tettek „átnevelésükre”.²⁰ Erdey-Grúz Tibor már a márciusi politikai fordulatot követően hangsúlyozta: szükséges, „hogy a káderek megítélésénél az utóbbi időben eluralkodott apolitikus szellemet – mely a [z 1953.] júniusi határozat óta igen megerősödött – megszüntessük. [...] Most a politikai szempontnak kell előtérbe kerülni, [s] [...] igen fontos a vallásos világnézet elleni harc folytatása...”²¹ Tanév végi értékelésében azután gyengének ítélte a világnézeti nevelést, mert „nem folyt kellő küzdelem iskoláinkban az idealista világnézet ellen. Nem érvényesül még megfelelően oktatásunkban a marxizmus szelleme, a dialektikus materialista világnézet. Pedagógusaink egy része megelégszik a tananyag egyszerű közlésével, de nem hatja át tanítását a meggyőződés tüze, a tudományos igazság melletti bátor kiállás.” Pedig – állította Erdey-Grúz Tibor

13 Kéri L. szerk. 177–185.; Szabó I. 1991. 9–34.; Somlai P. 1997. 33–44., 61–65. és 162–169.; Hunyady Gy. 1999/1. 69–70.

14 Kardos J. – Kornidesz M. szerk. II. k. 76–90.; Szabad Nép, 13. évf., 165., 167. és 167. sz. 1–2.; Izsák L. szerk. 1998. 364.

15 MOL XIX-1-2-k. 5. d. 1955. augusztus 11.

16 MOL XIX-1-2-k. 5. d. 1955. augusztus 4.

17 1955. június 6-án az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályán a megyei, városi, budapesti kerületi párttitkárok és OM vezetők részvételével értekezletet tartottak a témáról (MOL M-KS-276-91/80. 6. e. 37.), szeptember 6-án pedig a XII. Kerületi Tanács VB határozatban „kérte fel a kerületi Pártvégrehajtó Bizottságot, hogy az ifjúság világnézeti és politikai nevelésének eredményesebbé tétele érdekében... irányítsa és ellenőrizze a pedagógusok politikai fejlődését, oktatását”. (BFL XXXV. 107. 27. 6. e.)

18 BFL XXXV. 104/a. 23. 6. e. – Természetesen az egyházak oldaláról sem hiányozhatott a készterítés a hívó családok magatartásának befolyásolására s az állami iskolákétól eltérő nevelési elvek és gyakorlat szorgalmazására. Lásd pl.: Mindszenty J. 1948. 126–130. valamint Mészáros I. 2000. 283–304.; Nagy P. T. 2000. 177–203.

19 Lásd a IX. kerületi MDP VB 1955. június 24-i ülésének jegyzőkönyvét „a Vendel utcai tanítóképző politikai-világnézeti nevelőmunkájáról”. (BFL XXXV. 104. a. 23. 6. e.)

20 1955. augusztus 24-én az MDP KV határozatot hozott „a pedagógusok marxista-leninista továbbképzésének megjavításáról”. MOL M-KS-276-91/80. 6. e. 86–90. Vö.: Jóboru M. 1955/7. 146–149.; Knausz I. 1998. 114–117.

21 Az OM kollégiumi értekezletén „az MDP KV márciusi határozatának a közoktatás területén való alkalmazásáról” tárgyaltak. (Az idézet a miniszteri összefoglalóból. MOL XIX-1-2-k. 5. d. Kiemelés tőlem – D. P. Vö. Kardos J. – Kornidesz M. szerk. 1990. II. k. 76–84.; Kardos J. 2003/6–7. 79–80.; Donáth P. 2004/2. 116–119.)

– „sehol sem olyan fontos, mint a pedagógusoknál, hogy a dialektikus materialista világnézet ne frázis maradjon, hanem szilárd meggyőződéssé váljék, mert csak így hathatja át nevelőmunkánkat a lelkesedésnek az a tüze, a meggyőző erőnek az a lendülete, amelyre szükség van az ifjúság világnézetének és jellemének kialakításához, a kommunista erkölcs elsajátításához. Merényletet követ el tanítványaival szemben, aki a reakciós világnézet csökevényét oltja beléjük, vagy akárcsak elhomályosítja, ill. megzavarja dialektikus materialista világnézetüket. [...] A pedagógusok tudatának szocialista szellemben való átalakítása, materialista világnézetre átnevelése tehát hazánk egészének és minden egyes tanuló egyéni jövőjének szempontjából döntő fontosságú.²² Ha világosan látjuk is, hogy *pedagógusaink egy része tudatának átalakítása lassú folyamat, határozottan meg kell követelnünk, hogy e folyamat ne csak meginduljon, hanem következetesen előre is haladjon.* A múlt évben – a márciusi határozat előtt – e tekintetben helyenként visszaeséssel is találkozunk.²³ Egyesek, helytelenül értelmezve a vallási türelmet, vezető funkcionáriusoknak is ajánlottak vallásos pedagógusokat. A legtöbb iskolában csak formálisan ellenőrizték a hittantanítást, elnézték, hogy a be nem iratkozottak is részt vegyenek az órákon.²⁴ Nem használták ki a materialista világnézetre nevelés lehetőségeit, nem igyekeztek eléggé minden tantárgyban megmutatni: mennyire ellentétben áll a tudomány eredményeivel a vallásos világnézet... Alkotmányunk biztosítja a vallás szabad gyakorlását, s mi ezt tiszteletben is tartjuk. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy közömbös számunkra ifjúságunk világnézete, valamint a nevelés ideológiai tartalma.²⁵ *Az oktatásügy minden dolgozójának világosan kell*

22 Ellenkező intencióval, korábban is, gyakran megfogalmazódtak az iskolák, s a pedagógusok világnézetével kapcsolatos markáns elvárások: az 1945-öt megelőző fél évszázad jelentős vallás és közoktatásügyi miniszterei – „a vallásos-hazafias”, „keresztény-nemzeti” nevelés jegyében, „a nemzet érdekében” – szólították fel rendszeresen a pedagógusokat a „felforgató eszmékkel” (marxizmussal, szocializmussal, bolsevizmussal) folytatandó harcra. Lásd pl.: *Wlassics Gy.* 1896/2. 18.; *Klebelberg K.* 1927. 624–626. és 635–636., 1990. 441–442.; *A Harmadik Egyetemes*, 1928. I. k. 88–89.; *Simon Gy. szerk.* 1959. 144–150.; 1932–1935. 75.; *Hóman B.* 1937. 8., 1938. 113–115.; *Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet.* 1942. 82. Vö.: *Mann M.* 1997. 26–72. és 79–95.; *Nagy P. T.* 1992. 31–132., 2005. 192–201.

23 A kecskeméti tanítóképzők volt hittantanára, *Jancsó Imre* atya, – aki 1948 és 1954 között illegálisan keresztény ifjúsági csoportokat szervezett –, 1955. május 6-án (már fogságban), zárdaügynök cellatársával beszélgetve úgy látta: „a nevelők munkája a rendszer szempontjából fontos, tőlük függ jórészt az ifjúság sorsa; bár megjegyzem, e munka megbecsülése egyáltalán nem mutatkozik meg a fizetésükben... *Állítom, hogy a pedagógusok döntő többsége nem kommunista, sőt ellensége a rendszernek, és éppen ezért erkölcselen az a mód, ahogy bedőltek és kiszolgálják a hatalom urait.* Ne vegye rossznéven, tisztelet a kivételnek, de nem vagyok elragadtatva a maga pedagógus kartársainak a viselkedésétől, ami *nemegyszer a papi pasztoráció munkáját is megnehezíti az ifjúság körében.* [...] [E]zt [...] nemcsak a maguk ifjú nevelői nemzedékére vonatkoztatom, amelyik már ebben a rendszerben kezdte meg főiskolai tanulmányait, hanem az idősebbekre is, akik a régi rendszerben már működtek, tehát látták a valóságot, és annál inkább kell tudniuk, mennyire helytelen dolog az, ami itt szocialista nevelés címén végbemegy” – fejtegette, a szöveg tartalmát a jelen sorok írójának is hitelesítő, *Jancsó Imre.* (ÁBTL V-141.190/1. Kiemelés tőlem – D. P.; VPL privata 1946–1948. *Jancsó Imre.* Vö.: *Tomka M.* 1992. 18–19.)

24 Vö.: *Magyar kormányprogramok* 2. k. 1070.

25 1955. november 30-án, a 004/11/1955. számú „szigorúan titkos” utasításban – éppen az izraelita vallású általános iskolai tanulók kedvezményei kapcsán – *Erdey-Grúz Tibor* megvilágította egymást negligáló mondatai értelmét: „Az [1948. december 8-án megkötött] egyezményben biztosított kedvezmények a tanulókat megilletik, de jó nevelőmunkával arra kell törekedni, hogy minél kevesebben vegyék igénybe”. (MOL XIX-1-2-m-399/1955. 24. d. Vö.: *Salacz G.* 1988. 123–132.; *Erdő P.* – *Schanda B.* 1993. 18. és 23–24.) Az ilyen titkos utasításokat, a Belügyminisztérium „a belső ellenség elleni harc” egyéb konspiratív eszközeivel egészítette ki. (*A Belügyminisztérium* 1953–56. 2. k. 903.)

látni, hogy ifjúságunkat marxista szellemben, dialektikus materialista világnézetre és kommunista erkölcsre kell nevelnünk, mert ez az egyedüli tudományos világnézet, ez szolgálja a haladás célját, ez felel meg népünk és hazánk valódi érdekének” – állította ellentmondást nem tűrően a miniszter.²⁶ Majd hozzátette, hogy az új tanév legfontosabb feladatai között szerepel „az erkölcsi-politikai nevelőmunka megjavítása, a tárgyi ismeretek és alapvető készségek további megszilárdítása, a politechnikai képzés elemeinek továbbfejlesztése, a pedagógusok ideológiai politikai fejlődésének meggyorsítása és a kádermunka színvonalának emelése”.²⁷

Minisztere álláspontját nyomatékosította 1955. augusztus 5-i feljegyzésében a tanítóképzős ügyosztály vezetőjévé akkoriban kinevezett²⁸ *Bizó Gyula*: „Az elmúlt időszak liberalizmusa, a jobboldali nézetek elterjedése az iskolákban az ideológiai harc és nevelés terén... súlyos jelenségre vezetett. [...] A tanárok soraiban a vallásosság megerősödött, de főleg nyílttá vált... a képzők mellett működő gyakorlóiskolákban a hittanra beiratkozott gyermekek száma megnőtt... Eddigi benyomásaim alapján nincs a tanító- és óvónőképzőkben sürgősebb tennivaló, mint a világnézetű nevelés megjavítása. [...] A tantestületek tagjainak nagy része, 30–40 %-a Apponyi-Kollégiumot végzett, kikben – a kivételektől eltekintve – az ellenforradalmi rendszer ideológiája mélyen gyökeredző. [...] [Ezért] a jelenlegi helyzet javítása mindekelőtt a tanári állomány politikai és ideológiai színvonalának javítását követeli. Ez elsősorban szívós és türelmes nevelőmunkával történhet. A képzőkben dolgozó tanárok továbbképzését különösen előtérbe kell állítani... [A]nyagának olyannak kell lennie, hogy az ideológiai és szakmai ismeretek szoros egységét tárja a tanárok elé és a dialektikus materialista világnézetüknek az oktató-nevelőmunkában való érvényesülését kényszerítő módon biztosítsa” – szögezte le a frissen kinevezett osztályvezető, hozzátéve, hogy „a jelenlegi helyzeten adminisztratív intézkedésekkel is javítani kell [...] [A]kiknél eddigi munkájuk alapján nem látunk garanciát arra nézve, hogy a világnézetű nevelés terén munkájuk pozitív legyen, azokat erről a pályáról el kell távolítani.”²⁹

26 Vö.: Foucault M. 1998. 62–63.; Berger P. L. – Luckmann T. 1998. 167.

27 Erdély-Grúz T. 1955. 353–356. (Kiemelés tőlem – D. P.) – Idézett szövegével a miniszter „a pedagógusok marxista-leninista továbbképzésének megjavításáról” hozott MDP KV-határozatban foglaltaknak próbált érvényt szerezni, a minisztériumnak és a tanácsi szervezeteknek címzett bírálatnak megfelelően. (MOL XIX-I-2-m-306/1955. 24. d.) Ez visszatérést jelentett az „új szakasz” előtti állásponthez, mely „módszer lényege [Fogarasi Béla korabeli megfogalmazása szerint] az ideológiai erőszak és önkényuralom volt”. (Karádi É. 1983–84. 48.) Ahogy Kovács József 1952 végén – az 1950. júniusi párthatározat szellemében – ismételte az oktatásirányítók elvárását: „a klerikális reakció elleni harc... minden pedagógus hivatásos kötelessége.” (1952/6. 522. Vö.: Nagy P. T. 2000. 189–192.)

28 Az ideológiai-politikai fordulat végrehajtása érdekében született *Vadász Ferencné* 1955. június 8-i javaslata „a tanító- és óvónőképzők irányító munkájának megjavításáról” (a tradicionális tanítóképzős és bizonyos polgári értékek mellett egyaránt elkötelezett Rozsondai Zoltán háttérbe szorításáról): „Biztosítani kell – írta a főosztályvezető asszony – [...] hogy az osztályvezető a szocialista pedagógiában képzett, politikailag önállóan intézkedni tudó, a felmerülő problémákra élénken reagáló és kezdeményező legyen.” (Az előterjesztést a Rozsondai család bocsátotta rendelkezésemre. A körülményekről lásd: *Donáth P.* 2004/2. 122–132.) – *Bizó Gyula* 1955-től 1965-ig vezette az Oktatásügyi, ill. Művelődésügyi Minisztérium tanító- és óvónőképző osztályát; kulcsszerepet játszott a felsőfokú képzés megszervezésében.

29 Megjegyzések az ateista nevelés és a klerikális reakció elleni harc kérdéseiről. MOL M-KS-276-91/71. 103–105. (Az utóbbi mondatot a gépelt szövegből utóbbi tollal kihúzták. Kiemelés tőlem – D. P.)

Szükséges lehet ez, hiszen – ahogy a pedagógus-szakszervezettel³⁰ közösen képzős igazgatók, tanárok számára szervezett, október 4-i országos tanácskozáson „Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben” címmel kifejtette – „óvónő- és tanítóképzőinknek a kommunista pedagógia műhelyeivé kell válniuk, [...] [melyek tevékenysége] arra irányul, hogy ifjúságunkat pártunk politikájának szellemében neveljük”. „Tanulóinkat megfelelő színvonalú általános, és az eddiginél jóval magasabb szakműveltséggel kell felvérteznünk... meg kell alapozni dialektikus-materialista világnézetüket. Egyidejűleg tanulóinkat a kommunista erkölcs megszabta magatartásra, bolsevik akarati és jellemtulajdonságokra kell nevelnünk, s arra is képessé kell tennünk, hogy mindezt – megfelelő szinten – tanítványaiknál maguk is megvalósítsák.” „Olyan pedagógusokat kell nevelnünk, akik az óvodákban és az iskolákban pártunk politikája szellemében képesek helytállni, de ugyanakkor, és ugyanilyen szellemben, dolgozó népünk nevelésének is tényezői lesznek.” Ehhez – megítélése szerint – arra lett volna szükség, hogy a képző intézetek tanárai „mélyen becsületesen és igaz módon élő szocialista emberek” legyenek. *Az állami (!) tanítóképző tanára „tűnjék ki kommunista nézeteinek és meggyőződésének szilárd-ságával, állhatatos és hajlíthatatlan pártszerű magatartásával. Ismerje a marxizmus tanításait, és éljen annak megfelelően.* Minden cselekedete, szava, mozdulata legyen példa tanítványai számára. Legyen a szó és tett egységének megteremtője. [...] [Az] óvó- és tanítóképzők tantestületeiben olyan politikai légkörnek kell uralkodnia, amely áthatja az iskola egészét. [...] [T]anárainktól joggal elvárhatjuk..., hogy a mi ügyünk mellett mindenkor harcosan kiálljanak.³¹ [...] Bátran vegyék ki részüket az osztályharcból, építő munkánknak legyenek aktív harcosai... Az idealista vallásos világnézet elleni szakadatlan, nyílt és ádáz küzdelem nélkül, nevelésünk terén csak félmunkát végezhetünk”³² – hangsúlyozta *Bizó Gyula*, hozzátéve: „egy-egy tantestületnek szilárd politikai egységgé kell kovácsolódnia, amelyben mindenkinek megvan a maga helye és szerepe”. Majd tényszerűen konstatálta, hogy „az eszmei-politikai nevelőmunkának ilyen követelményétől azonban sok szempontból még

30 1945-től a pedagógus-szakszervezetet igénybe vették a MKP/MDP aktuális ideológiai-politikai kampányaiban, az általános iskolák megteremtéséért, az iskolák államosításáért, a pedagógusok „demokratizálásáért”, majd politikai-világnézeti átnevelésükért folytatott, s „a klerikális reakció elleni” harcban. A szakszervezet elnöksége ez esetben már a párthatározatot megelőzően, 1955. július 15-én állást foglalt a témában, majd szeptember 15-én a KV iskolai osztálya felszólította a megyei elnököket: „kövessenek el mindent, hogy fordulat következzen be munkánkban a pedagógusok eszmei-politikai nevelése terén, hogy... a párthoz közelebb kerülve, lelkesebben, tudatosabban eredményesebben hajtsák végre iskolán belül és kívül, a rájuk váró feladatokat.” Fél év elteltével – 1956 februárjában – pedig megkísérelték felvázolni „a pedagógusok ideológiai képét”. (PIL SZKL 44. f. 246/1794. d. Kiemelés tőlem – D. P.) Ilyen körülmények között, az ideológiai okokból hátrányos megkülönböztetésnek kitért tagjaik a legkevésbé sem számíthattak védelmükre, holott éppen 1955. augusztus 19-én publikálták a *Nevelők Lapjában* a Nemzetközi Pedagógus Szövetségek Egyeztető Bizottságában, Moszkvában (egy évvel korábban egyhangúan) elfogadott *Pedagógus Chartát*, mely szerint: „A pedagógusok jogai nem függenek... hitüktől és meggyőződésüktől, mint ahogy a pedagógusok maguk is tiszteletben kötelesek tartani a gyermek vallási, és meggyőződésbeli szabadságát”. (1955/16. 3. Kiemelések tőlem – D. P. Vö.: Kelemen E. 1993. 39–44.; Sárdi L. 1993. 51–54.)

31 A hatalom által közérdeknek nyilvánított „ügy” melletti kiállítás (elvárása) sem volt előzmény nélküli. Bő három évtizeddel korábban, *Klebensberg Kuno* hivatalba lépésekor a VKM munkatársaként is tevékenykedő *Quint József*, a *Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének elnökeként* köszöntötte a minisztert, biztosítva terveit harcos támogatásáról. (1942. 149. Vö.: Nagy M. 1994. 63.)

32 Lásd erről bővebben: *Mészáros I.* 1996. 5–43.; *Nagy P. T.* 2000. 187–243.

messze vagyunk.³³ Sok esetben a példamutatás csak *szólamként* él iskoláink... falai között. Gyakran az osztályban, az órákon elhangzott szavak és kijelentések *ellenkezőjét* tapasztalják tanáraiknál a növendékek.” „[T]anáraink számottevő hányada csak tanítja a marxista világnézetet, de eközben nem harcol az ellenséges világnézet ellen.” E kettősség „leküzdését”, meghaladását a pártszervezetek és az igazgatók közreműködésével látta elérhetőnek: „[A]z egészséges politikai szellem kialakításának motorja elsősorban az iskolai pártszervezet. Ahol erős pártszervezet működik, ott a testületek légköre és ezáltal az ifjúság egész nevelésének szelleme egyre fokozottabb mértékben *pártos és bátran harcos is... A jó eredmények elsősorban az igazgató és a pártvezetés, a párttitkár elvi együttműködésének gyümölcse. [...]* A tanuló számára példamutató tanári magatartás és a példamutató testületi közösség kialakulásáért... az iskolában végső fokon az igazgató felelős. Mindenekelőtt az ő magatartása, munkája és politikai arculata tükröződik a testület, az ifjúság, az egész iskola eredményeiben és hibáiban. *Az igazgatónak az ifjúság emberi, tanári és politikai eszményképévé kell magasodnia*” – követelte az osztályvezető.³⁴ Szavaiból a jelenlévők s a címzettek egyaránt arra következtettek, hogy fordulat következik a tanítóképzők életében, s különösen *a mostantól – a kultúrforradalomban – „a párt funkcionáriusaként” tekintett pedagógusokkal szembeni elvárásokban.*³⁵

Bizó Gyula előadásában részben közvetítette *a személyzeti főosztály által az 1955/56. tanévre kidolgozott – nem publikus – káderepolitikai szempontokat:* „Biztosítani kell, hogy a márciusi -határozat kádervonatkozású konzekvenciáit az oktatás területén dolgozó személyzeti munkatársak és szakvezetők megismerjék és e szerint is dolgozzanak.

a) A fő veszély a jobboldali veszély, tehát ez ellen kell elsősorban harcolni. Előléptetésnél, beállításnál, kitüntetésnél, jutalmazásnál nagyobb hangsúlyt kell helyezni a politikai megbízhatóságra és ideológiai képzettségre.

33 E. R. aki 1953–55-ben a Szent Lélek-téri képzőbe járt Óbudán, majd az utolsó évet a Zirzen Janka tanító-nőképzőben végezte a Rózsadombon – (a többivel együtt, kutatásunk keretében készült) Heves Sándor Zoltánnak adott interjújában – úgy emlékezett, a képzőben világnézetű nevelés „nem volt”. „A tanárok hallgattak erről..., amit hivatalosan elvártak volna, azt nem tudták mondani, mást meg nem akartak. Valahogy az iskola falai is sugallták még a régi szellemet, mert valamikor egyházi iskola volt. A falakban ott voltak a mélyedések, amelyekben korábban a szentek szobrai álltak, akkor pedig Lenin mellszobra volt már ott. Ilyen kettősség volt az élet akkor”.

34 Bizó Gy. 1955/20. 457–459. (Kiemelések részben tőlem – D. P.) Továbbá: PIL SZKL 44. f. 246/1794. d.; *Politikai nevelés...* 1955/20. I., 21. 1–2.; *Mészáros I.* 1996. 26–27. – Aligha kétséges: a tanítóképzőket is az „ideológiai államapparátus” részévé kívánták tenni, ami „a legkevesébe sem jelenti azt, hogy... tevékenységük kimerült volna ideológiai funkciójukban. Inkább csak autonómiájuk hiányára utal, arra a tényre, hogy *kénytelen-kelletlen olyan kontextusban működtek, amely hozzájárult az uralkodó ideológia reprodukciójához* (pl. a nevelési elvek, a propaganda..., ill. a személyzeti és káderepolitika érvényesítése révén).” (Bayer J. 1997. 244–245. Kiemelés tőlem – D. P.)

35 A tanácskozáson részt vett s a *debreceni képzőben* a témáról referáló Kiss Tihamér professzor úr – akkori – találó megfogalmazása. (HBML XXVI. 51. a. 1. d. 334/1955.) – *A székesfehérvári tanítóképző* október 10-i előadója így fogalmazott: „nekünk, a tanítóképző tanárainak állandó önneveléssel arra kell törekednünk, hogy magunkból minél értékesebb és kommunisztább személyiséget alakítsunk ki... Munkánk lényege a leendő tanítók kommunista nevelése.” (FML XXIII. 17. 59. d. 637/1955.) – A lojális, ám igen különbözőképpen „hangszerelt” referátumokat *budapesti Vendel utcai, a balassagyarmati, s a nagykovácsi képzők értekezleteiről* lásd: BFL VIII. 131. a. 1955. október 17.; NML XXIII. 13. 8. d. 1955-846/B2. 217/1955. november 28.; PMLNKO XXVI-2-a. 10-10/1955. október 12.)

b) Fel kell számolni a pedagógusok között meglévő ideológiai liberalizmust. Funkcionárius és igazgató nem lehet az, aki világnézeti kérdéseit nem tisztázta, magatartása nem példamutató. [...] Az egyszerű pedagógusokkal is éreztetni kell, hogy nem végezhet teljes értékű munkát az iskolában, ha vallásos, templomba járó. Funkcionáriusainknak, igazgatóinknak nagy gondot kell fordítani az ilyen pedagógusok nevelésére. Természetesen vallásos beállítottságú pedagógusokat nem szabad kitüntetni, jutalmazni.

c) A munkafegyelmet sorozatban megsértő, népi demokrácia ellen dolgozó, a klerikális reakció uszályában lévő pedagógusokkal szemben a legkeményebben kell eljárni. Súlyos esetekben el kell őket állásukból bocsátani.³⁶

d) Meg kell erősíteni a pedagógusképző intézetek vezetését és oktatószemélyzetét politikailag és szakmailag kiváló oktatókkal (óvónőképző, tanítóképző, pedagógiai főiskola, egyetemek bölcsészkarai). Gondoskodni kell arról, hogy ezekben az iskolákban politikailag és szakmailag legkiválóbb pedagógusok dolgozzanak.

e) Biztosítani kell, hogy az úttörőcsoport-vezetők, DISZ-vezetőtanárok a politikailag legfejlettebb pedagógusok közül kerüljenek ki.³⁷ Felügyelőink állandóan kísérik figyelemmel és segítsék a DISZ munkáját³⁸ – írta miniszterének az előterjesztő.³⁸

Ilyen körülmények között aligha csodálkozhatunk azon, hogy az addigi 15–25 % helyett, az új tanévben a képzős tanárok szinte teljes létszámban részt vettek a szakmai és ideológiai továbbképzéseken,³⁹ s hogy tudták: a tanítóképzők visszafejleszté-

36 Bizó Gyula bizonyára ismerte az OM 1955. augusztus 31-i jelentését a MDP KV 1954. februári, „a közoktatás helyzetéről és feladatairól” szóló határozatának végrehajtásáról, melyben Erdey-Grúz Tibor messze-mendően támaszkodott a személyzeti főosztály javaslataira: „A KV márciusi határozata előtt a kádermunkában is több hibát követtünk el. [...] A káderek kiválasztásánál egyes esetekben politikai engedményt tettünk. A világnézeti beállítottság, a valláshoz való viszony, a társadalmi munkában való részvétel háttérbe szorult. [...] A nem megfelelő munkát végző pedagógusok leváltása igen vontatottan történt. A pedagógusok politikai nevelésére – elsősorban a pártszervezetek segítségével – sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk, mint a korábbi években. A politikai nevelőmunka elhanyagolása megkönnyítette a klerikus munkáját, különösen az utóbbi évben. Nőtt a templomba járó nevelők száma, többen iratták be gyermekeiket hittanra, sokan ismét felvették a kapcsolatot a papokkal. A vallási türelem helytelen értelmezése sok káros hatással járt” – írta a miniszter. (MOL XIX-I-2-m-302/1955. 24. d. Kiemelés részben tőlem – D. P.)

37 Vö.: Útmutató... 1956. 5–13. – Negyedszázaddal korábban hasonló – bár világnézeti-politikai tartalmukban szögesen ellentétes – elvárások fogalmazódtak meg a cserkészcsapatok irányításában vagy a leventevezetők kiképzésében ugyancsak kötelezően részt vállaló képzős tanárokkal szemben. Lásd pl.: SZML VIII. 52. a. 3. d.; vö.: A tanítóképzők feladatai 1928/29. 3–12.; Frank A. 1933/34. 3–24.; Teleki P. 2001. 60–66.; Laszcsik E. 1939. 9–11.; A Honvédelmi Törvény 1942. 23–53.; a VKM 135.864/1939. és 182622/1941. IX. 2. üo. sz. rendeletei a nyilvános iskolák tanszemélyzetének a leventekiképzésben és leventeegyesületek irányításában, csapatparancsnoki munkában való részvételéről. MRT 1939. 1881–1882.; BéML VIII. 59. 41. d. 48/1941., 125/1942.; az 5520/1941. és az 1690/1942. ME sz. rendeletek a cserkészmozgalom szervezetéről, a főcserkész jogállásáról és az ifjúsági vezetőképzésben való közreműködéséről; a 108706/1942. VKM sz. rendelet az iskolai leventeparancsnokok megbízásáról a 3843/1938. sz. VKM-rendelet a cserkész- és levente-egyenruha és jelvény szabad viseléséről. Hivatalos Közlöny, 46. évf. 247., 50. évf. 177–178. és 429–430. stb.

38 MOL XIX-I-2-m-381/1955. 24. d. az 1955. július 18-i előterjesztésben. (Kiemelés tőlem – D. P.) – 1955. október 19-én a személyzeti főosztály vezető jelentést tett az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályának, melyben a pártbizottságoknál újonnan beállított köznevelési felelősök és a tanácsai szervek közötti feszültségekről adott számot, s bírálta azt, hogy az országban több helyütt elbocsátanak munkájakat rendszeren végző, ám osztályidegen rokonsággal vagy szerzetesi múlttal rendelkező pedagógusokat. (MOL XIX-I-2-m-393/1955. 24. d.)

39 Országos átlagban 80%, a XII. kerületi képzőben 100%, ami meghaladta az MDP KV határozatában foglalt mértékeket. A szerint ugyanis a párttag pedagógusok 90%-a s a pártonkívüliek 50%-a kellett, hogy részt vegyen szervezett ideológiai képzésben. (MOL XIX-I-2-k. 7. d. 1956. március 7., XIX-I-2-m-306/1955. 24. d.; ELTE TÓFK, az 1955. november 28-i jegyzőkönyvben.)

se idején⁴⁰ komoly egzisztenciális tétjük van az 1955 utolsó hónapjaiban indult „brigádvizsgálatoknak”.

Vizsgálat, ellenőrzés – indikáció

Az 1955. október 4-i országos értekezlet tapasztalatait is felhasználva, október közepére-végére készültek el a világnézeti-politikai nevelés vizsgálatának tervei, melyekben 10 tanítóképző (s egy sor gimnázium), valamint több tucat fiatal tanító felkeresése szerepelt. Tantárgyakról – központilag meghatározott szempontok alapján – kívántak tájékozódni, valamint arról, hogy a pedagógusok „céltudatosan végzik-e a tanítás folyamatában (és a tanórán kívül) világnézeti-politikai nevelőmunkájukat”.⁴¹ „Ennek a vizsgálatnak ki kell terjednie az egyes tantárgyak oktatásának ellenőrzésén túl a képző vezetésére, tantestületére, a DISZ-szervezet politikai munkájára. A tanítóképzők egész léggörét kell erősen megvizsgálni, hogy mennyiben érvényesül még maradványokban a volt egyházi iskola szelleme.”⁴² Mindezt azért, hogy képet alkothassanak a képzős növendékek világnézetéről, politikai magatartásáról is. Az 1952-től általánosan elterjedt „brigádmódszernek” megfelelően minisztériumi, fővárosi, kerületi szakemberek, történelem, magyar, földrajz, biológia, pedagógia szakos tanfelügyelők, a párt, a szakszervezet és a DISZ képviselői brigádonként 7–12 fővel, 2–10 napos intenzív megfigyelés során alakították ki véleményüket.⁴³ Iskolánként 12–36 oldalas elemzésüket javaslataikkal, utasításaikkal egyetemben záró értekezleteken tárták a tantestületek elé. A fővárosi és vidéki levéltárakban

40 A tanítói „túltermelésre”, elhelyezésük nehézségeire hivatkozva, 1954 szeptemberétől 49 tanítóképzőből 20-at – az ilyen irányú beiskolázás leállításával – fokozatos megszűnésre, átalakulásra ítélték. (Donáth P. 2001. 98–112.)

41 MOL XIX-I-2-f 853-94/1955. 126. d.; Mann M. 2002. 173–174. – A tanítóképzőkben folytatott országos vizsgálat a fővárosban összefonódott az azonos témájú, de az általános és középiskolák széles körét átfogó, Jóbóru Magda által kezdeményezett, irányított, értékelt ún. budapesti brigádvizsgálattal. 1955. november 9-én tájékoztatta a vizsgálatról a miniszterhelyettes asszony a budapesti pártbizottságot, megküldve szempontjait is. A tanítóképzőket e szempontsorban csak a „kádermunka” címszó alatt említi: „Az iskolaigazgatók és igazgatóhelyettesek szakmai-politikai színvonala. A tanító- és óvónők képzők tantestületeinek összetétele.” (MOL XIX-I-2-n 6. d. 1067. és 1234/1955.) A zárójelentésben pedig – a középiskolákra vonatkozóan – a következőket olvashatjuk: „Budapest pedagógus-összetétele ismert okokból rosszabb, mint a vidéké. Ez év elején történt először nagyobb nyugdíjazás. Ezt azonban feltétlenül tovább kell folytatni. Évről évre növelni kell a fiatal pedagógusok számát s felszámolni egyes iskolák különösen rossz politikai összetételét. Továbbra is külön gondot kell fordítani a tanítóképzőkre.” (MOL XIX-I-2-k 7. d. 1956. február 15. Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd továbbá: PII SZKL 44. f. 1955/231/1683.; Jóbóru M. 1956/5–6. 98–103. és 125–130.

42 BFL XXIII. 113. 84/236/1955.

43 Egy 1953. áprilisi budapesti brigádvizsgálat során 44 általános és 21 középiskolában vizsgálták az ifjúság erkölcsi-politikai nevelését. „Az általános megállapítás az, hogy a politikai, erkölcsi nevelés terén még csak az első lépéseket tettük meg. Nevelőink zöme politikailag, ideológiailag kevés képzettséggel kezdte a tanítást, igazgatóink is csak a folyó tanévben kaptak komolyabb továbbképzést.” „Az ellenség hatása, különösen a klérusé, még gyakran érezhető középiskoláinkban.” „Nevelőink nagy részénél hiányzik még a pártos, szenvedélyes állásfoglalás, belső átélés a tanítási anyaggal kapcsolatban. Az »objektív« tanítási mód nem lelkesíti az ifjúságot. Ezért vannak hiányosságok a hazafias nevelés eredményeiben... Iskoláinkban inkább politikai-erkölcsi oktatásról beszélhetünk, és nem nevelésről” – olvashatjuk az 1955. évi vizsgálat előzményeként szolgált beszámolóban. (BFL XXXV. 95. c. 217. ő. e. Kiemelés tőlem – D. P.)

fellelhető néhány jegyzőkönyv feltűnő hasonlóságai⁴⁴ az, hogy a tantestületek felé publikus helyi vizsgálati eredmények és a végső összegzés között komoly hangszerelési és hangsúlybeli különbségek⁴⁵ voltak, felveti a kérdést: *vajon valóban a megismerés vágya fűtötte-e elsősorban az akció szervezőit,*⁴⁶ *vagy inkább a tanítóképzős tantestületek „nevelésének”, a kívánatosnak tartott politikai fordulat kikényszerítésének,*⁴⁷ *valamint a felsőbb pártfórumok befolyásolásának szándéka?* A manipulációs motívumok dominanciájára utalhat, hogy a vizsgálat eredményeként prezentált dokumentumban szereplő „következtetések” jelentős része szerepelt már néhány, a vizsgálat előtt keletkezett dokumentumban is, s az, hogy olyan intézményeket is intenzív ellenőrzés alá helyeztek, melyek nem szerepeltek a vizsgálati tervekben. A budai gyakorló tanítóképzőben *három hónapon át ugyanazon szempontok szerint vizsgáldott Faragó László fővárosi tanfelügyelő,* s abban az időszakban a középiskolai *output* szabályozásban szokásos érettségi- és képesítővizsga-elnökök mellett állami és társadalmi szervezetek által delegált „látogatók”, egyetemi emberek addig soha nem látott áradata öntötte el a Kiss János altábornagy utcai épületet.⁴⁸ (A korábbi gyakorlattól eltérően, Jóboru Magda miniszterhelyettes kezdeményezésére, *a budapesti pártbizottság külön emisszáriusokkal vizsgáltatta a tanítóképzős párt-szervezetek munkáját,* s a vizsgálatból „a köznevelési apparátus” megerősítésének, megújításának szükségességére következtetett.)⁴⁹

44 Lásd a budapesti Vendel utcai (november 15–25.), a debreceni tanítónőképző (november 9–12.), a zalaegerszegi tanító(nő)képző (november 16–17.), a XII. kerületi tanítóképző azonos szempontok szerint és vezetővel (1955 novemberétől 1956 februárjáig) folytatott vizsgálatok záróértekezleteinek jegyzőkönyveit. (BFL VIII. 131. a. 378/1955.; PIL SZKL 44. f. 1955/238/1730.; ZML VIII. 57. 5. d.; ELTE TÓFK irattára.) Vö. a Bács-Kiskun és Heves megyei vizsgálatok összegzésével. PIL SZKL 44. f. 1955/245/1776.

45 Vö.: MOL XIX-I-2-k 7. d. Az OM Kollégiuma 1956. március 7-i anyagai.

46 Egy „a tanító- és óvónőképzés reformjáról” készült – valószínűleg 1957. áprilisi – előterjesztés szerint: „munkánkhoz 1955 végén láttunk hozzá. Ennek *előkészítő* szakaszában... feltártuk a jelenlegi képzőkönkben folyó munka helyzetét.” (MOL M-KS-288-33/1957/4. 78.) Tesztelték a képzőket és tanáraikat: milyen szakmai színvonalat képviselnek, s miként tudnak/akarnak alkalmazkodni a kampányuk által megfogalmazott „magasabb” (valójában: apodiktikus, kirekesztő jellegű) világnézeti-politikai elvárásokhoz.

47 Erre utal az a körülmény is, hogy az első, a tanítóképzőkre, gimnáziumokra, más középfokú és általános iskolákra kiterjedt vizsgálat lezárása után, 1956. május 4-én országos értekezletet tartottak 30–35 tanítóképző intézeti igazgató, párttitkár, tanár részvételével a minisztériumban, majd további brigádvizsgálati tervekkel álltak elő mindkét középiskolai területen. (MOL XIX-I-2-f 853-11/1965. 215. d., 8531/21/1956. és 8531/35/1956. 218. d.; Székely E. 1956. 14.)

48 ELTE TÓFK, az 1955/56. tanévből fennmaradt heti jelentésmásolatok alapján.

49 Jóboru Magda november 9-i, Deák Líviához írt levelében kérte: „ha van rá mód, a Tudományos és Kulturális Osztály köznevelési részlege is végezzen az OM-brigádvizsgálathoz kapcsolódó vizsgálatot november–decemberben az iskolai párt-szervezetek, a kerületi pártbizottságok stb. vonalán. Nagy segítséget jelentene ez számunkra.” (MOL XIX-I-2-n 6. d. 1067/1955.) A pártbizottság megbízottainak jelentései 5 tanítóképzőről és 1 óvónőképzőről maradtak ránk, s adatokkal szolgálnak a képzős tanárok párttagságáról és a párt-szervezeteknek az intézetek életében játszott szerepéről. A XIV. kerületi Abonyi utcai képzőben 25 tanár között 6 párttag akadt, a VII. kerületi szerb-horvát képzőben 21-ből 11, a XVI. kerületi cinkotaiban 31-ből 8. A XII. kerületi képzőben 11, a II. kerületi óvónőképzőben 14 párttag volt (az összlétszámot nem közölték). Az Ady Endre utcai képzőről csak annyit ír a jelentés, hogy a 34 tanárból 28-an vettek részt ideológiai oktatásban, s hogy párt-szervezetüknek háromfős vezetősége volt. A jelentések – a szerb-horvát képző kivételével – arról tanúskodnak, hogy a párt-szervezetek alárendelt szerepet játszottak az iskolákban, melyeknek érdemi vezetője az igazgató volt. A XII. kerületi képző kitűnő pártonkívüli tanára, Bódi Ferenc szerint párt-szervezetük „csak szervezeti életet él”. *Szinte valamennyi képzőben jelezték: az év elején politikai-világnézeti okokból több tanárukat elhelyezték.* A látogató meglepetésére a XII. kerületi képzősök saj-

Az intézetek töredékesen ránk maradt irataiból kiolvashatóan *az iskolai élet színtegészenek átpolitizálásával, ellenőrzésével próbálták a tanítóképzők pedagógusait, növendékeit „az elvárásoknak megfelelő” állásfoglalásra (legalábbis viselkedésre) ösztönözni.*⁵⁰

– *Kötelezően előírt tanári értekezleti témák* sorát határozták meg. Előre kijelölt tanár vezetésével egyetlen év alatt, külön-külön értekezleteken kellett tárgyalniuk a hazafias, a világnézeti, az ateista, a munkára és a tanítói hivatásra nevelésről; a munkás-paraszt fiatalok továbbtanulásának ösztönzéséről, a DISZ- és az úttörőmunka segítéséről, valamint az éppen aktuális párthatározatokról s azok „végrehajtasáról a közoktatás területén”.⁵¹ (Ezekről a felettes szerveknek elküldött – az

nálukat fejezték ki az internálásából való kiszabadulását követően nemrég visszakérült *Kiss Árpád* elhelyezése miatt. Sőt: a gyakorlóiskola pedagógusai diplomatikusan „nehezményezték elhelyezését”, mert véleményük szerint „segítette őket munkájukban”, ő „vezette a Kairov-kört, ő ismertette meg velük a szovjet pedagógia élenjáróit”. Tegyük hozzá: másokat is, csak azt nem kötötték a pártrevizor orrára. (BFL XXXV. 95. f. 8/10. ö. e.) – A vizsgálat eredményeit összegezve a budapesti pártbizottság illetékesei megállapították: „Az iskolai pártszervezetek létrejöttével, megerősödésével... nem helyeződött át a munka súlypontja az alapszervek életére... A közoktatásügy pártirányításának fő módszere a kerületek többségében az állami irányítás segítése és ellenőrzése maradt”. (BFL XXV. 95. f. 8/4. ö. e.) Helyenként – pl. Dombóváron – azért is, mert akkorra feloszlatták az iskolai pártszervezeteket, s a községjibe olvasztották azokat, melyek – az igazgató szerint – „a sajátosan tanítóképzős problémákkal nem foglalkoztak”. (PIL SZKL 44. f. 246/1794. d.) Erről panaszkodott 1956. szeptember 3-i levelében az esztergomi tanítóképző igazgatója is: „A nevelőtestületnek 6 párttag nevelője van (az összes nevelő 21,4%-a), ezek négy különböző alapszervezetben működnek... Az iskola igazgatója nem annak az alapszervezetnek tagja, amelynek területéhez az iskola tartozik, így az iskolát olyan alapszervezet patronálja (inkább csak elvileg), amely az igazgatót és az iskola párttag nevelőit jórészt nem is ismeri, meg nem hallgatja, esetleges határozatait az igazgatóval nem közli.” (KEMÖL VIII. 1. b. 35. d. 8/1956.)

50 *Hagyománya volt Magyarországon az oktatás szereplői ellenőrzésének, az éppen aktuális hatalom politikai-világnézeti preferenciáitól eltérők megfigyelésének, adminisztratív eszközökkel történő megregulázásának.* 1933. november 30-án, az akkoriban lezajlott tüntetések, megmozdulások hatására, *Hóman Bálint* a 3378/1933. eln. számú szigorúan bizalmas rendeletével utasította a tankerületi főigazgatókat: „Ha egyes iskolák a kellő ellenőrzés hiányában nem tudták megakadályozni azt, hogy növendékeik az internacionális mételey áldozatává... legyenek, a jövőben fokozott mértékben kell örködni azon, hogy a középfokú iskolai ifjúság a nemzeti gondolat és a mai társadalmi berendezkedés híve legyen. Amíg tehát ezeknek az iskoláknak meg kell ragadniuk minden alkalmat arra, hogy az ifjúságban a nemzeti és valláserkölcsi szellemet ápolják, másfelől éber figyelemmel kell kísérniük a tanulók társadalmi és magánéletét is. De ennek az ellenőrzésnek ki kell terjeszkednie az iskolában szolgálatot teljesítő tan- és segédszemélyzetre, tehát mindazokra is, akik az iskola falain belül az ifjúsággal érintkezésben vannak, és ki kell terjeszkednie az önképzőkörök és más iskolai egyesületek működésére, valamint az ezek által kiadott lapokra és folyóiratokra is. Az ellenőrzésen kívül az iskolának... értésére kell adni az ifjúságnak azt is, hogy bizonyos állam és társadalomellenes magatartást, illetőleg az ilyen jellegű mozgalmakban való részvételt a törvények büntetik, és hogy ilyen esetekben nemcsak az állam büntető hatalmával, de az iskola teljes szigorával is szemben találják magukat. [...] [A]z igazgatók nyomtatékosan figyelmeztetendők arra is, hogy minden legkisebb gyanút, vagy megfigyelést haladéktalanul jelenteni tartoznak, így tehát mindennemű eltussolási kísérletet fegyelmi vétségnek fogok tekinteni. [...] Ugyancsak tartoznak a közbiztonsági szerveket törvényes és szabályszerű hivatásuk teljesítésében legteljesebb mértékben támogatni, és általában mindent elkövetni, hogy az esetleges jelenségek már csírájukban elfojtassanak”. A jelentéstételre kötelezettek egyike, *Kiss Sándor* igazgató 1933. december 12-én jelentette: „a szarvasi evangélikus tanítónőképzőnek sem tanári karában, sem az ifjúságban nem fordult elő és nem is adódnak olyan tünetek, amelyekből az intézet ösztönén vallásos és kifogástalan nemzeti szellemével ellenkező érzületre vagy meggyőződésre lehetne következtetni. [...] Az intézetünk szolgálatában éveken keresztül elbocsátottam”. (BéML VIII. 59. 39. d. 1051/1933. Vö.: Nagy P. T. 1992. 51–69. és 97–100.; Rozs A. 1999. 243–245. Kiemelés tőlem – D. P.)

51 Hasonló képet kapunk a budai képző és a soproni tanítóképző 1955/56. évi tanári értekezleteinek jegyzőkönyveiből. (ELTE TÖFK irattár, GyMSM SL XXVI. 65.)

előadások mellett a gyakran kötelező hozzászólásokat⁵² is rögzítő – jegyzőkönyvek készültek.)⁵³

– *A lojális magatartás kötelező demonstrálásának további fórumai* voltak:

- a tanári, tanórai munka, melyet a tanmenetek, óravázlatok, gyakori óralátogatások, diákfüzet-ellenőrzések révén, s az eredmény felől: az erettség és képesítő vizsgákon keresztül ellenőriztek;⁵⁴
- a pártnapok, taggyűlések, szakszervezeti és DISZ-rendezvények;
- a pedagógusok ideológiai és szakmai továbbképzése és a tantestületen belüli sajtófigyelői, sajtóterjesztői, ill. „népnevelői” tevékenység;⁵⁵
- az állami ünnepekhez kötődő rendezvények, felvonulások, gyűlések;
- a Nagy Testvérhez való elkötelezett, bensőséges viszony nyilvánításának korántsem intim fórumai:⁵⁶ a szovjet–magyar barátsági hetek, a szovjet fiatalokkal folytatott, az orosz tanulás ösztönzésére és az internacionalizmus szellemének erősítésére hivatott – a tanárok által ellenőrzött – diáklevelezések; a különböző szovjet folyóiratok előfizetése, filmek, színházi előadások, kiállítások csoportos megtekintése, delegációk fogadása s az azokban való – „kitüntető” – részvétel;⁵⁷
- a diákok számára előírt napi információs negyedórak, politikai, ill. erkölcsi nevelést szolgáló osztályfőnöki órák;⁵⁸

52 A hogyan neveltek tantárgyamban/osztályomban dialektikára, materializmusra, szocialista hazafiságra, proletár internacionalizmusra, a Párt, a Szovjetunió szeretetére stb. kérdésekre – a témától függően – minden érintettnek reagálnia kellett. „A kérdés nem az, hogy az egyetértés valódi-e vagy csak tettetett... az számít, hogy érvényre jut-e vagy sem az igazodási kényszer, s mindazokra büntető intézkedések várnak, aki elmulasztották egyetértésüket nyilvánosan kifejezni.” (Fehér F. – Heller Á. – Márkus Gy. 1991. 300.)

53 A központi előírásoknak megfelelő – nemritkán hangsúlyosan politikai-világnézeti tartalmú – témákról tartott, tanári továbbképzést szolgáló ún. „módszeres” tantestületi értekezleteken már évtizedekkel korábban is gyakran előadóként/hozzászólóként szerepeltek a tanítóképzők igazgatók által kijelölt pedagógusai. Ezen tanácskozások jegyzőkönyveit megküldték a tanügyigazgatás – tanárok alkalmazásáról, előléptetéséről döntő – felsőbb szerveinek (államiaknak és a fenntartó egyháziaknak), amelyek jóváhagyták az abban foglaltakat, ill. szükség esetén érdemben reflektáltak az ott elhangzottakra: intézkedésre szólítva az intézmények vezetőit. (Pl.: HML VIII. 56/14. 1940. szeptember 16. és 56/16. 1941. szeptember 4. és 56/29., 56/22. 1945. szeptember 3., december 17; BÉML VIII. 59. 9. 1942. február 25.; EOL TEE VII. 7. 1943. október 30.; BFL VIII. 130 a. 1. 1064/1943–44., VIII. 132. a. 1943. október)

54 Mindezek már a 20. század első felében is a tanári munka szakmai, politikai-, világnézeti ellenőrzésének állandó eszközei voltak.

55 A Megyei Oktatási Osztály rendeletére, mely szerint: „tudomásomra jutott, hogy az egyes iskolák igazgatói és nevelői nem olvassák a munkájuk végzéséhez nélkülözhetetlen pártsajtót. Felhívom, hogy a Szabad Népre és a Bácskiskunmegyei Népiújságra, amennyiben ezt még nem tették volna meg, fizessenek elő. [...] A munka eredményes végzése megköveteli a rendszeres sajtóolvasást mind a nevelőktől, mind a funkcionáriusoktól. November 30-ig jelentsek, hogy a sajtó-előfizetés propagálása után kinek milyen sajtótermék jár, ill. kik fizetnek elő jelen felhívás után a pártsajtóra”. A bajai tanítónőképző igazgatója november 30-án – a nevek pontos megjelölésével – jelentette: *a tantestület 26 tagja közül négyen nem járatnak újságot, 18-an a Szabad Népet* (ketten, e nyomás hatására december 1-jétől fizették elő). Ketten a Magyar Nemzetet, ill. az Élet és Tudományt járatják, s 1–1 pedagógus a Köznevelést, a Művelt Népet, a Képes Újságot, s a Békevédelmi Tájékoztatót. Négyen két lapról számoltak be. (BKMÖL XXVI. 58. 729/1955.)

56 A század első felében sem hiányoztak a Monarchiához, közös uralkodónkhoz, majd a szövetséges Olasz-, ill. Németországhoz s vezéreikhez való barátság erősítésének, nyilvánításának – gyakran demonstratív – eszközei, fórumai (tanévnyitók és zárók, ünnepélyek, hálaadó istentiszteletek, delegációk fogadásakor díszsorfal, diáklevelezés, diákcsera stb.)

57 BKMÖL XXVI. 65. 5. d. 21/1955.; ZML VIII. 57. 5. d. 1955. november 16–17-i, a brigádlátogatást követő tanári értekezlet jegyzőkönyve.

58 A reggeli információs negyedórakról írta, 1955. február 10-én *a bajai tanítónőképző igazgatója*: „a reggeli újságolvasás nem megy elég komolyan, mert nem figyelnek az olvasóra. Késés nincs, azonban a ¼ 8-as moz-

- a szülői értekezletek,⁵⁹ a családlátogatások,⁶⁰ a szülőkkel való foglalkozás egyéb formái;⁶¹
- a VI. békekölcsön jegyzéséért folytatott iskolai és területi agitáció;⁶² az iskola-kötelezettség teljesítésével kapcsolatos kerületi adatgyűjtések;

galomnak mindig vannak késői”. Szeptember 28-án igazgatóhelyettese vázolta „a tanítóképzőkben folyó politikai nevelés állapotát és megjavításának lehetőségét”: „a tanítóképzőkben, iskolánkban is a politikai nevelés a legutóbbi évek folyamán mindjobban az egyes tárgyakkal kapcsolatos aktualitásokra, és ugyancsak ezeken belül a marxista világnézet kialakítására szorított. A politikai nevelést szolgálta még a reggeli újságolvasás. Politikai nevelésre minden tárgyat felhasználtak a szaktanárok, igazgató és tanulmányi vezető óralátogatásainak és óraelemzéseinek egyik szempontja ennek megfigyelése és ennek bírálata volt. A materialista világnézetre nevelés terén eredményeink igen jelentősek, de a politika iránti érdeklődés felkeltése a szűk lehetőségek miatt háttérbe szorult, különösen az osztályfőnöki órák megszüntetésével. Az 1955–56. tanévben az osztályfőnöki órák visszaállításával a kéthetenkénti politikai beszámolóval jelentős javulás várható a politikai nevelés terén. [...] Osztályokon belül továbbra is segítséget ad a reggeli újságolvasás, ami politikai nevelést szolgáló osztályfőnöki órákkal szervesen összekapcsolódik. Szükséges, hogy a reggeli újságolvasást ellenőrizzék a nevelők, mert egyes osztályok nem mindig következtetéseket annak megtartásában, előfordul az is, hogy egyesek figyelmeztelen magatartásukkal zavarják az osztályt a figyelésben, [...] a felügyelők pár alkalommal azt tapasztalták, hogy az újságolvasás csupán a sporthírek olvasására szorított” – sorolta a politikai világnézetű nevelés „nehézségeit” az igazgatóhelyettes. (BKMÖL XXVI. 58. 71/1955. és 629/1955.)

- 59 Már 1921-től rendszeresen értekezletet tartottak a szülők számára az iskola törekvései és nevelési elvei megismertetésének s a családi nevelés befolyásolásának szándékával. Vass József miniszter 26.998/1922. VI. üo. számú rendeletében „a szülői ház és az iskola közötti kapcsolat intézményesítése” érdekében előírta, hogy iskolaévenként legalább 3 értekezletet tartanak a tanulók jellemének fejlesztéséről, vallásosságának és hazafiságának emeléséről, testi és lelki tisztaságának és épségének biztosításáról, a betegségek elleni küzdelemlről, a rendes iskolába járásról, a tanulók iskolán kívüli foglalkoztatásáról stb. azzal, hogy „a szülői értekezletekről minden politikai és felekezeti kérdés kikapcsolandó”. A tanítóképzők kapcsán a miniszter leszögezte: „csak a velük kapcsolatos gyakorlóiskolákba járó gyermekek szülei hívandók össze. Itt az igazgatónak és a tanártestületnek az a feladata, hogy a szülői értekezletet oly módon szervezze és vezesse a gyakorlóiskolai tanító bevonásával, hogy a tanítójelöltek (két utolsó évfolyam növendékei), akiknek a jelenlétét kötelezővé teszem, a szülői értekezletekre nézve jövőben értékesíthető, hasznos tapasztalatokat szerezhessenek.” A 32.177/1923. VI. VKM sz. rendelet tovább nyomatékosította, hogy „ezt az ügyet a jövő tanítónemzedék népnevelői hivatásérzetének fokozása céljából a jövőben is karolják fel”. (Mészáros I. 1996/2. 81. és VPL I. 5. és 8. 6. d. 71. 1335/922.; *Hivatalos Közlöny*, 1923. 11. sz. 165.) Hasonló törekvések az egyházi képzőkben folyamatosan jelen voltak. A háborút követő években, az iskolák sorsával kapcsolatos politikai csatározások éleződésével a szülői szervezetek mozgósításával politikai-világnézeti jellegük erősödött. – Az államosított tanítóképzők 1948. augusztus utolsó napjaiban a VKM 50400/1948. III. és 50080/1948. III. számú rendelkezései nyomán, az államosítás célját, lefolyásának módját az állam szempontjából megvilágító szülői értekezlettel kezdték tevékenységüket s a tanévet, néhány helyen – pl. a kiskunfélegyházi Constantinumban – kisebb nagyobb atrocitásokkal. (MOL XIX-I-1-k-A-5364-1948. VIII. 25.; VPL Schola Kiskunfélegyháza, 3877/48.; *Szülők és pedagógusok 1948/36. 1.; Rendtartás 1950. 63., 1954. 75., 1955. 92–93.*)
- 60 A családlátogatásokat már 1949-től megkísérelték a hatalom aktuális politikai-világnézeti törekvéseinek szolgálatába állítani. *Mit sem törődve a pedagógusok állampolgári jogaival, kötelezővé tették számukra a választási agitációban való részvételt, kijelentvén, hogy „a pedagógusok felelőssége... ezen a téren is nagy, és családtagjaikkal egyetemlegesen felelősek szavazatuknak a szebb jövőért példát mutató kiállításával, községükért és iskolájukért” (Sic!)* – írta 1949. április 26-i körlevelében a Zala vármegyei tanfelügyelő. Előző napi körlevelében felhívta az igazgatók figyelmét arra, hogy agitációs célú családlátogatásra most csak a Népfront által erre alkalmasnak talált, „politikailag fejlettebb” pedagógusok oszthatók be. (MOL XIX-I-1-g-P-1211-18-4-1949. 270. d. vö.: *Rendtartás 1954. 76.*)
- 61 Az 1954. évi Gimnáziumi Rendtartásban olvashatjuk: „A Szülők Iskolái a családi és iskolai nevelés összehangolását, a szülők pedagógiai és politikai nézeteinek formálását, kialakítását, valamint a burzsoáz és klerikális maradványok elleni harcot szolgálják... előadásait havonként egyszer kell tartani. Az előadások napját a tantestület a szülőkkel, a párt- és helyi tömegszervezetekkel történt közös megbeszélés alapján állapítja meg. Az előadásokon a tantestület tagjai is tevékenyen vegyenek részt.” (89. §. 76. Kiemelés tőlem – D. P.)
- 62 Az MDP XII. kerületi bizottságának felszólítására, 1955. október 13-án, a tanítóképző párttitkára 3 párttag és 3 pártonkívüli „dolgozó” nevét küldte be, olyanokét, akik „az iskolában és a területen végzett jó munkájukkal kitűntek” a békekölcsön-jegyzés során. (BFL XXXV. 107. f. 2/191. ö. e. 40/1955.) – E hidegháborús állami hitelfelvétel (burkolt különadó) előképei az első világború alatt hasonló eszközökkel jegyeztetett hadikölcsönök voltak. (Lásd pl. a VKM 3956/1915. eln. és 10894/1915. eln. számú rendeleteit.)

- az ezeken túlmenő kötelező mozgósítások.

Az éppen vizsgált közösség, egyén sorsát jelentősen befolyásolta a mindezeket ellenőrző állami, párt-, szakszervezeti-, Népfront-, MNDSZ- és DISZ-vezetőkkel, kiküldöttekkel kialakult viszony,⁶³ személyes impresszióik, s persze a tanítóképzők valamennyi életnyilvánításával kapcsolatosan kötelező írásbeli beszámolók, a kerületi tanácshoz benyújtandó heti jelentések. *Ezek közös célt szolgáltak: a hatalom által kívánatosnak ítélt „fordulat” – a tanároktól és diákoktól elvárt megnyilvánulások – kikényszerítését* (s annak bizonyítását, hogy az oktatási kormányzat mindent megtesz ennek érdekében).⁶⁴ Hogy milyen ambivalens eredménnyel, azt az alábbiakban, a budapesti IX. kerületi Vendel utcai, és a XII. kerületi Kiss János altábornagy utcai tanító(nő)képzők forrásai alapján külön fejezetekben próbáljuk rekonstruálni.⁶⁵

Előbb azonban – a különböző vizsgálatok tapasztalatait tükröző dokumentumok révén – *a tanítóképzésről született „hivatalos diagnózis” s az oktatáspolitikai irányítói által kívánatosnak ítélt „javallatok” néhány elemét ajánlom a T. Olvasó figyelmébe.*

Hivatalos diagnózis: négy év alatt, ezzel a garnitúrával, nem megy...

„A tanítóképzők politikai-világnézeti nevelőmunkáját” firtató vizsgálat zárójelentését 1956. március 7-én tárgyalta az *OM Kollégiuma*. Mielőtt azonban az abban foglaltak ismertetésébe kezdenénk, foglalkoznunk kell a testület *január 4-i ülésével* és annak a tanítóképzés jövője szempontjából döntőnek bizonyult néhány következményével. Ezen tárgyalták ugyanis, a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) előterjesztését⁶⁶ „*a négyéves tanítóképzős tanterv módosításának irányelveiről*”, amelyben Erdey-Grúz Tibor korábban idézett miniszteri összefoglalójának megfelelően határozták meg az intézménytípus célját:

„A tanítóképző középfokú szakiskola, mely az általános iskola I–IV. osztályaiban folyó oktató-nevelő munka ellátására képez tanítókat. *A tanítóképző célja hazájukat szerető, dolgozó népünk érdekeit odaadóan szolgáló, népi demokratikus államunkhoz, annak vezető erejéhez, a párthoz hű pedagógusok képzése, akik rendelkeznek a marxista-leninista szellemű általános műveltség alapjaival és sajátos nevelői felké-*

63 A VKM utasításainak megfelelően, Kovács József, szombathelyi tankerületi főigazgató 4198/1948-49. sz. utasításában, 1949. május 3-án, a választásokkal kapcsolatos elvárások mellett, *a Népfront-szervekkel, az MDP-vel való kapcsolattartásra, ideológiai-politikai útmutatásaik hasznosítására szólította fel az iskolák igazgatóit. Hamarosan az igazgatók – Rendtartásban rögzítetten – felelőssé váltak „a párt- és kormányhatározatok, valamint érvényes jogszabályok és felsőbb utasítások” végrehajtásáért.* (GyMSM SL XXVI. 60. 2. d. 728/1948-49. és XXVI. 65. 7. d. 176/1956.)

64 Vö.: Szabó M. 1989. 287. – Az MDP KV számára készült, 1955. augusztus 31-i jelentésében Erdey-Grúz Tibor kiemelte: nem kielégítő „az ellenőrzés... szervezettsége és színvonala... tartalma, hatékonysága gyenge. (Futólagos, koordinálatlan ellenőrzés, tervszerűtlen kiszállások stb.)” (MOL XIX-I-2-m-302/1955. 24. d.) E vizsgálatokkal ezen próbálták változtatni.

65 Lásd a közeljövőben megjelenő „Állam – ideológia – iskola” című kötetünkben. Korábbi változatuk: Donáth P. 2004., 2004/1.

66 Ahogy a fentiekben említettük, a PTI-t az 1955. március 10-i kollégiumi ülésen bízták meg a feladattal.

szültséggel, ennek megfelelően képesek és készek az általános iskola I–IV. osztályai-ban folyó oktató-nevelő munka ellátására.”⁶⁷

A 28 oldalas, 8 melléklettel, óra- és vizsgatervvel ellátott előterjesztés⁶⁸ joggal kelt-heri fel a tantervtörténeti kutatással foglalkozó szakemberek figyelmét. Választott nézőpontunkból adódóan – s mert a tervezet a felsőfokú képzés bevezetése miatt később *ad acta* került – mi meglegszünk azon rövid jellemzés felidézésével, amely-lyet „A tanító(nő)képzés helyzete” című (a Minisztertanács számára készült) OM-jelentésben olvashatunk erről: az új tanterv „*határozottan szakiskolai jellegű lesz. A maximalizmus megszüntetése mellett különös gondot fordít az ideológiai-politikai nevelés szempontjaira, az általános iskola I–IV. osztályában folyó munkához szüksé-ges speciális ismeretek és készségek elsajátítására, továbbá arra, hogy az általáno-san művelő tantárgyak is a tanítóképzést szolgálják*, és hogy a tanítóképzés képessé tegye a tanítójelölteket a falu társadalmi életében való aktív részvételre. A szakis-kola jelleg határozott érvényesítése a tanítóképző nyújtotta általános műveltséget bizonyos mértékig csökkenti.”⁶⁹

A tarthatatlan helyzetből a zsákutcás szakiskolai képzés irányába történő kény-szerű visszalépéssel elégedetlen volt a Kollégium ülésén a Minisztertanács Hivatala Kulturális és Szociális Osztályának képviselőjeként részt vett *Kálmán György*, aki már a Nagy Imre-kormány idején is a tanítóképzés idejének felemelését szorgal-mazta. Az érintettekkel történt konzultáció-sorozat nyomán álláspontját „*a taní-tóképzés jelenlegi rendszeréről és ehhez fűződő javaslatról*” írt – 1956. február 13-i, ügydöntőnek bizonyult – feljegyzésében⁷⁰ körvonalazta: „A tanítóképzők jelenleg érvényes tantervével kapcsolatban... problémák merültek fel évek óta. Hol az úgy-nevezett általános műveltségi tárgyak, hol pedig a szakképzés (pedagógiai elmélet és gyakorlat) javára történtek a módosítások. A... kollégiumi előterjesztés még min-dig *heti 33 órás évfolyamonkénti óraszámában kívánja a képzést lebonyolítani*. Ez az óraszám magas, hiszen ehhez még különböző foglalkozások számíthatandók (DISZ, sport- és szakkör, zenei gyakorló órák stb.). A leterhelés a kollégiumi anyag javas-latai szerint lényegesen nem fog javulni. Változatlanul *nem lesz megnyugtató a nép-művelési munkára, az úttörőcsapat vezetésére való felkészítés*, mert nincs biztosítva megfelelő óraszám ezekre a társadalmi szempontból is fontos feladatokra.

A tanítóképzés rendszerének alapvető megváltoztatása a tanítóképzés egyik leg-fontosabb ügye. A minisztérium két ízben fordult a Politikai Bizottság felé a ko-rábbi években javaslattal az 5 éves intézeti képzés érdekében. A Politikai Bizottság ezeket a javaslatokat, főleg gazdasági okok miatt, elvetette.⁷¹ *Véleményem szerint a tanítóképzés megjavítására a helyzet megérett, mert*

67 MOL XIX-I-2-k 7. d. Az 1956. január 4-i OM kollégiumi ülés anyagaiban. (Kiemelés tőlem – D. P.)

68 A négyéves tanítóképzés új tervezetét *Bori István, Füle Sándor* és *Faludi Szilárd* gyakorló szakemberek be- vonásával dolgozták ki.

69 MOL M-KS-276. f. 91/120. és MOL XIX-I-2-m 30. d. (Kiemelés tőlem – D. P.)

70 MOL M-KS-276-91/120. ő. e. (Kiemelés tőlem – D. P.)

71 Lásd erről *Donáth P.* 2001. 96–112.

1. a képzés színvonalának, társadalmi feladatok összefüggésében való emelése égetően jelentkezik;

2. a szakközépiskolai képzés, az érettségire épülő szakmunkásképzés legutóbbi rendezése új helyzetet teremtett;

3. lehetőség van jobb tanítók képzésére az eddiginél olcsóbban.

Ad. 1. A tanítótól joggal várja el a társadalom, hogy politikai képzettségben, általános műveltségben kiemelkedő személyiség legyen, és szolgálati helyén ebből a szempontból is megfelelő munkát végezzen. A jelenlegi képzés csak hiányosan tud ezeknek a követelményeknek eleget tenni, mert a képzési idő általános iskolára épülő 4 éve szűk keretet biztosít.

Ad. 2. A Minisztertanács a technikumi képzés rendszerébe bevezette az előzetes üzemi gyakorlatot úgy, hogy a kötelező szakmai gyakorlat idejét is számítva átlagosan 6,5–7 év után lehet valaki technikus. Ugyanebbe a komplexumba tartozó másik MT-határozat az érettségizettek műszaki iskolában történő szakmunkásképzését mondta ki. Eszerint a gimnázium 4 éve után 1–1,5 év alatt, tehát összesen 5–5,5 év alatt jól képzett szakmunkásokat kapunk, akikből művezetők, segédművezetők stb. válhatnak teljesítményük és magatartásuk alapján. A középfokú oktatás rendszerének egyszerűsödése, a képzési idők arányossága fontos az egész közoktatásügy felépítettsége és összefüggő rendszere miatt. *Ezért nézetem szerint a tanítóképzést úgy kell átalakítani, hogy a gimnázium 4 évére épüljön a tanítóképzés 2 éves főiskola vagy egyéb elnevezéssel. Ezzel a középfokú oktatás rendszere egyszerűbbé válik; a technikumi képzés, illetve az érettségizettekből történő szakmunkásképzés rendszerébe beleigazodik a tanítóképzés is; az érettségi után megfelelőbb kiválogatásra nyílik lehetőség a tanítói pálya tekintetében.*

Ad. 3. Az általános műveltség sokféle s a tanítóképzés alapjait is képező ismereteivel rendelkező tanítójelölteket 2 évi pedagógiai tárgyú elméleti és gyakorlati tanulmánnyal magasabb színvonalú tanítókká lehet képezni, mint a jelenlegi zsúfolt 4 éves tanítóképzés alatt. *Ez a képzés olcsóbb a jelenlegi négyéves tanítóképzésnél [...] 3000 forinttal kevesebbe kerülne 1 tanító képzése, mint a jelenlegi képzési rendszerben.*⁷²

Emellett *a tanítóképzők hálózatát kb. 10-re lehet (29-ről) csökkenteni*, ami az intézmény magasabb szintűvé való fejlesztésével az érintett szervek és dolgozók előtt jól megmagyarázható. [...] Több részletkérdésre itt nem térek ki. (Tanterv, tanárok, épületek, felszerelés stb.)

Az új rendszerű tanítóképzésnek vannak már tapasztalatai a Szovjetunióban és egyes népi demokratikus országokban. Nálunk *az említett irányú reform gondolatának felvetésével és megvizsgálásával egyetért a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatója (Nagy Sándor elvtárs), a Középiskolai Főosztály vezetője (Vadász Ferencné elvtársnő), a Tanítóképzők Osztályának vezetője (Bizó Gyula elvtárs), a Párt Tudományos és Kulturális Osztálya Iskolai Csoportjának vezetője (Bence Gyula*

⁷² „A tanító(nő)képzés helyzete” című előterjesztéshez, 1956. február 15-én fűzött feljegyzésében – mely a Hegedüs András miniszterelnöknél tartott vezetői megbeszélés meghívója mellékleteként szerepelt – Kálmán György részletes számításokkal szolgált. (MOL XIX-1-2-m A 556/1. T.ÜK-1956.)

elvtárs). Erdey-Grúz Tibor *elvtárs fő ellenérve az, hogy a tanítói hivatástudatra való nevelést 14 éves korban kell elkezdni*. Emellett véleményem szerint azért sem ért egyet, mert korábban két politikai bizottsági tárgyalás a képzési idő növelését nem helyeselte. Megjegyzem, hogy a hivatástudatra való nevelés ilyen felfogása kétségbe vonja azt, hogy az egyetemen és főiskolán jó tanárokat lehet képezni⁷³ – írta, az OM-en belüli nézeteltérésekről is referálva Kálmán György.

Álláspontja „csak” a terápiát illetően tért el a miniszterétől, a diagnózisban lényegében egyetértettek. „*A tanító(nő)képzés helyzete*” címmel a *Hegedüs András miniszterelnöknél 1956. február 17-ére összehívott tanácskozás egyik előterjesztéseként* készült anyagban Erdey-Grúz Tibor maga is kritikus képet adott a tanítóképzésről: „A zsúfolt közismereti anyag mellett a szaktárgyak anyaga is túlméretezett. A tanulók túl vannak terhelve, s ismereteik, készségeik nem eléggé szilárdak. Az 1955-ben végrehajtott tananyagcsökkentés valamit javított a helyzeten. [...] [*A diákok többsége*] a *marxista világnézet alaptételeit* történelmi, irodalmi, biológiai stb. tanulmányai alapján *ismeri, de csak egy részüknél váltak ezek az ismeretek belső meggyőződéssé*. Ellenséges nézetek hatására, sokszor becületes igyekezetük mellett is, könnyen bizonytalanokká válnak, elveiket feladják.⁷⁴ Elsősorban a paraszttanulóknál a szülői ház befolyása jelentős. Különösen a *leánytanulók között számosan vallásosak*, s falujukban rendszeresen járnak templomba. E tanévben az iskolai DISZ-szervezetek munkája megelégnék, gyakran foglalkoznak az iskolai, az osztály életét érintő kérdések mellett politikai problémákkal. [...] Ezek az eredmények azonban még mindig túlzott tanári irányítással születnek meg, az ifjúság politikai öntevékenysége erőteljesen még nem bontakozott ki.⁷⁵ [...] A falusi kulturális munkára előkészítő szakköröknek a tanulók 40–50 %-a tagja.

A tanítóképzők tanári testületeiben találjuk a legtöbb volt egyházi tanerőt. Bár az iskolák államosításakor 320 szerzetes tanár a képzőket elhagyta,⁷⁶ a protestáns egy-

73 Vö.: *M. Nádasi M.* 1984/14. 8.; *Bollókné P. I.* 1988. 161–177.; *Hunyadyé* 2004/1. 3–10.; *Gombos N.* 2006. 70–133.

74 1955. december 6-án a Nógrád Megyei Tanács VB Oktatási Osztálya következőképp instrualta a növendékek vallásokkal kapcsolatos érdektelenségéről referáló *balassagyarmati* diákotthon-igazgatót: „Ne tévessze meg az Elvtársakat a fiúk közömbössége vallási tekintetben... A közömbösség még sok mindent takarhat, és még nem jelenti a kialakult, szilárd világnézetet.” (NML XXIII. 13. 8. d. 1955-846/B3-9.) Talán ezért (is) fogalmazott így a tanítóképzés képzési idejének átmeneti felemelésére vonatkozó minisztériumi kérdésre adott 1957. január 21-i válaszában *Hegedüs Rajmund* balassagyarmati igazgató, a bevezetendőnek ítélt „a filozófiai alapkérdések” tárggyal kapcsolatban: „elengedhetetlennek tartjuk, hogy a különböző idealista nézetek is helyet kapjanak. Ezek ésszerű kritikája minden sémánál jobban elő fogja segíteni a tanulók helyes világnézeti állásfoglalásának kialakulását.” (NML Bgy. XXVI. 64. 7-1/1957.)

75 Így volt ez a zalaegerszegi képzőben is. (ZML VIII. 57. 5. d. 1955. november 16–17-i, a brigádlátogatást követő tanári értekezlet jegyzőkönyve.)

76 310–320 szerzetestanár távozására a katolikus püspöki kar állásfoglalása nyomán került sor (*Dancsné szerk.* 1979. 772–773.; az 1948. június 16-i rendfőnöki értekezlet jegyzőkönyvét lásd: KÉL I. 3. a.; *Mindszenty J.* 1948. 103–104. vö.: *Kovács É.* – *Pöcze G.* 1988. 53.), ám az állami szolgálatra való átvételükre az államosításkor nyitottak mutatkozó Ortutay Gyula miniszter már 1948. november 8-án a 36. és 37/1948. eln. számú rendeletével gátat próbált szabni e klerikusok és volt tanítványaik kapcsolattartásának. Arra utasították az államosított iskolák igazgatóit, hogy „az iskola helyiségében vagy az iskolához tartozó területen... iskolán kívüli személyek nem tartózkodhatnak..., s mindazok, akik [...] az állami tanerővé való átminősítésüket visszaütötték, a számukra ma már tilos területen ne tartózkodjanak”. (KEMÖL VIII. 1. b. 24. és 25/1948–49.)

háznál működtek teljes egészükben az iskoláknál maradtak. *Számottevő minőségi szelekció csak 1953-tól vált lehetővé a képzők számának csökkentésével. Jelenleg a tanároknak kb. 30 %-a párttag.*⁷⁷ [...] [E]losztásuk azonban aránytalan. (Pl. a kecskeméti képzőben egyetlen párttag van.) Jelenleg a tanárok 86 %-a vesz részt ideológiai továbbképzésben, többségük filozófiaoktatásban. [...] [V]ilágnézetileg még mindig sokfélék. Egy részük elsajátította a marxizmust, politikailag aktív, tantárgyát, az órán és az iskolán kívüli lehetőségeket sikerrel használja fel a tanulók marxista ideológiai és politikai nevelésére. Mások jó szándékúan törekednek erre, de kellő tudás és meggyőződés hiányában nem érnek el megfelelő hatást.⁷⁸ Vannak olyanok, akiknek szavaiból erős tartózkodás érezhető, különösen a vallás kérdésében. A nyílt templomjárás ugyan mindenütt megszűnt,⁷⁹ de vannak, akik a tudományt és a vallást összeegyeztethetőnek tartják.

A legutóbbi 3–4 évben végzett tanítók munkája, magatartása különböző. A végzetek 20–25 %-a igen jól dolgozik. A falu társadalmi életéből is kivesszik a részüket... *A végzetek zöme, 60–70 %-a iskolai és iskolán kívüli munkájában nem látszik határozottan, hogy a mi rendszerünkben végeztek.*⁸⁰ Ennek oka az, hogy évekkel ezelőtt a tanítóképzőbe jelentkezőket minden válogatás nélkül felvettük, sőt azokat, akik más iskolatípusban nem feleltek meg, a tanítóképzőbe irányítottuk. Közülük

77 Az 1956. március 7-i előterjesztésben a tanárok 25–30, az igazgatók 70%-ának párttagságáról írtak, hozzátéve, hogy „egyes kivételektől eltekintve (szerb-horvát képző, egri tanítóképző) a pártszervezetek szerepe az iskolában elmosódik. Míg a párttag tanárok külső népnevelő munkája mindenütt elismerést nyer, a belső népnevelő munkára nem fordítanak gondot, [...] a testület politikai véleménye kialakulását nem irányítja. Az elvi bíráló, nyílt vita hiányzik”. (MOL XIX-1-2-k. 7. d. Kiemelés tőlem – D. P.)

78 Erdely-Grúz Tibor belső használatra szánt értékelése igencsak eltért a brigádvizsgálatok záró-jegyzőkönyveiben olvasható megállapításoktól. A zalaegerszegi képzőben pl. a középiskolai előadó a következőképpen összegezte a látogatók tapasztalatait: „az iskola tanárai magukévá tették a tanévnyitó rendelkezést, érvényre juttatják nevelői munkájukban az erkölcsi-politikai-világnézetű nevelésre vonatkozólag adott útmutatásokat. [...] [A] tanítóképző nevelőtestületében megvan a jó oktató-nevelő munka végzéséhez megkívánt összes adottságok... Csupán kisebb mértékben kell a hiányosságok pótlását kérnie, s jóval nagyobb mértékben az eddig elért jó eredmények megtartását, megszilárdítását, fokozását, továbbfejlesztését”. (ZML VIII. 57. 5. d. 1955. november 16–17-i, a brigádlátogatást követő tanári értekezlet jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)

79 1951–1955 között a győri képzőbe járt B. Gy.-né, aki interjúja során (2005 tavaszán Kapusi Ádámnak) megjegyezte: „Nagyon sokan jártunk misére. Senki sem tiltotta. Egy nagyon jó prédikátor volt a bencés templomban, azt nagyon szívesen meghallgattuk.” Hasonló tapasztalataikról adtak számot (2005-ben Ország Renátának) a balassagyarmati (és cinkotai) képzőbe ekkoriban járt volt növendékek is. T. J.-né kérdésünkre megemlítette: „Templomba titokban jártunk a dolgozatírás előtt, mert nagyon közel volt a kollégium a templomhoz, majdnem szemben. Úgyhogy titokban, reggel elszaladtunk, és akkor aggódom mentünk az iskolába, [...] mert ezt nem engedélyezték.” L. J.-né úgy vélte, hogy komoly szorongásra nem volt okuk, mert „marxista világnézetben neveltek [ugyan], de talán csak egy-két tanárunk volt elkötelezett a marxista szellem iránt... a többi tanár nem nyilvánított véleményt. Az osztályfőnökünk, pl. [...] inkább semleges maradt. [...] Nem nagyon politizáltunk... Nem büntették meg azt, akinek vallásos volt a világnézete... A legtöbben eljártunk templomba titokban. Meg volt tiltva, de nem csináltak nagy ügyet belőle”. A cinkotai képző légköréről S. G.-né megjegyezte: „kommunizmusban éltünk, vallásellenesség volt, nem volt vallásszabadság. Viszont voltak egyes tanárok és diákok az idősebbek között, akik hasonlóan gondolkoztak a vallásra vonatkozóan. Egyszer engem is elhívtak egy kirándulásra, nagyon érdekes volt. Prohászka Ottokárról beszélgettek, megmutatták, hogy melyik papi otthonban, plébánián volt. Az utolsó tanévben [1956/57-ben! – D. P.] már olyan is volt, hogy az egyik kollégiumi nevelőtárnak mondtuk, hogy kimenőt szeretnénk kérni egy óra hosszúra és átmentünk a szemben lévő templomba”. (Kiemelések tőlem – D. P.)

80 Vö.: Köpeczi Bócz E. 2004. 35.

sokakat ma is csak a kenyérkereset tart meg ezen a pályán. Oka az is, hogy sokszor nem kapnak megfelelő segítséget az igazgatóktól, idősebb pedagógusoktól. A 18 éves fiúk és lányok számára a nagy önállóságot követelő politikai munka és a falu bonyolult politikai viszonyai sok nehézséget jelentenek”⁸¹ – olvashatjuk a február 16-i dokumentumban.

Másnap, a minisztertanácsi ülés előkészítésével kapcsolatos értekezleten tárgyalták (egyebek között) a tanítóképzésről és az általános iskolák helyzetéről készült elemzéseket. Erdey-Grúz Tibor ez alkalommal kettős vereséget szenvedett. Utóbb idézett előterjesztését átdolgozásra visszaadták, s a tanítóképzés kérdésében is *Andics Erzsébet*⁸² és *Kálmán György* érvei győzték meg a nagypolitikában korántsem a reformirányvonal zászlóvivőjeként ismert, ám bizonyos részintézkedésekre kész *Hegedüs András* miniszterelnököt. Így – az SZKP XX. kongresszusával egyidejűleg (tehát semmiképp sem annak hatására!) *s az ötéves képzés visszaállítása mellett érvelő szakminiszter álláspontja ellenére – úgy döntöttek, hogy „a gimnáziumra épülő 2 éves tanítóképzés (akadémia) előnyösebb a 4 vagy 5 éves képzésnél.* Egységesebbé válik a középiskolai oktatás rendszere, 18 éves korban biztosabb a pályaválasztás, inkább ki lehet elégíteni a társadalmi igényeket (Sic!) és ez a képzési rendszer olcsóbb. Ettől a rendszertől a gimnázium felé irányuló érdeklődés növekedése várható... *Az erre vonatkozó javaslatokat a PB elé kell terjeszteni*”⁸³ – olvashatjuk a tanácskozásról készült emlékeztetőben. A felsőfokú képzés mellett voksolók Kálmán György idézett érvei közül természetesen mást és mást preferáltak: a történet ezen fázisában, úgy tűnik, a politikai-világnézeti érvekkel szinte azonos súlyúaknak tekintették az oktatási rendszer egységesítésére, a felsőfokú képzés gazdaságosságára s a nehezen elhelyezhető óvónők és tanítók kibocsátásának átmeneti szüneteltetésére, majd csökkentésére vonatkozó érveket.⁸⁴

81 MOL M-KS-276-91/120. ő. e. (Kiemelés tőlem – D. P.) – Ennek egyik forrására utaltak a zalaegerszegi képzőben végzett brigádvizsgálat összegzésekor: „Az ifjúság legfőbb fogyatékosága a politikai kérdésekben való mélyebb tájékozódás hiánya. Különösen a lányoknál tapasztalható ez.” (ZML VIII. 57. S. d. 1955. november 16–17-i, a brigádlátogatást követő tanári értekezlet jegyzőkönyvében)

82 *Andics Erzsébet* már miniszterhelyettes korában is nagy érdeklődést mutatott a tanítóképzés problémái iránt. A történetek komolyan befolyásoló döntését *Orbán László* alosztályvezető 1956. február 17-i feljegyzése nyomán hozta meg: „Kálmán elvtárs észrevételei megfontolandók. [...] a 4 éves képzéssel megfelelő felkészültségű tanítókat képezni nem lehet, mert az így képzett tanítók általános műveltsége jóval a gimnáziumot végzetek alatt marad. *Az alosztályon az elvtársak helyeslik Kálmán elvtárs javaslatát. Nézetem szerint vagy fel kellene emelni a tanítóképző idejét 4 évről 5 évre, vagy esetleg számba jöhetne az a megoldás, hogy a gimnázium 4 évére épüljön 1 éves vagy esetleg 2 éves speciális tanítóképzés.* (2 éves főiskola létesítését problematikussá teszi az, hogy az általános iskola felső tagozatára képző pedagógiai főiskola időtartama 3 év, és így szinte elmosódik a különbség a tanító és a tanár között.) (MOL M-KS-276. f. 91/12. ő. e. Kiemelés tőlem – D. P.)

83 Ugyanezen emlékeztető szerint „Erdey-Grúz elvtárs megjegyzi, hogy az általános iskolára épülő 5 éves képzésnek vannak bizonyos előnyei”. (MOL M-KS-276-91/120. ő. e. A-504/1/TÜK 1956. és XIX-I-2-m 62/1956. 30. d. Kiemelés tőlem – D. P.) – Hegedüs András miniszterelnök akkoriban szisztematikusan áttekintette a köz- és felsőoktatás problémáit, s nem egy kérdésben progresszív döntés született ezekben a hónapokban. Memoárjából következtethetően számára mégsem volt különösebb jelentőségük ezeknek az intézkedéseknek, hiszen az „Új reformperiódus” jellemzésekor egyetlen ilyen intézkedést sem említ. (*Hegedüs A.* 1988. 257–259.)

84 Lásd: MOL M-KS-276-91/120. ő. e. Vö.: *Donáth P.* 2001. 88–101.

A brigádlátogatások eredményeinek (és az általános politikai klíma változásának) hatására, a későbbi előterjesztésekben a politikai és szakmai érvek valamelyest előtérbe kerültek, hiszen ezekben a végzett tanítók „társadalmi-politikai felhasználhatóság” szempontjából elemezték a tanítóképzés problémáit:

„Kiszállásaink során 30 fiatal tanítót látogattunk meg. Részt vettünk a képzőkben tartott gyakorlóévesek konferenciáin s feldogoztuk az ezekről érkezett jelentéseket. [...] [T]íz kiválasztott képzőben a világnézeti-politikai nevelés felmérését célzó brigádvizsgálatot tartottunk.⁸⁵ Az így nyert objektív tények elrendezése után összeállítottuk a fiatal tanítók világnézeti fejlettségének,⁸⁶ politikai helyállásának képét,⁸⁷ s a helyzet okait igyekeztünk a képzők nevelőmunkájában megkeresni. Mivel éppen a folyó tanévben is – a vonatkozó párthatározat alapján – számos olyan intézkedést foganatosítottunk (alkalmatlan igazgatók, pedagógia szakos tanárok leváltása, tananyagcsökkentés, osztályfőnöki órák visszaállítása stb.), amelyek a nevelőmunka színvonalát emelték, az okok keresésében a képzőkben jelenleg talált helyzeten nem egyszer túl kellett mennünk” – vázolták módszerüket a brigádlátogatások tapasztalatainak összegzői, majd a fiatal tanítók jellemzésére tértek át. „Fiatal tanítóink oktatómunkájukat általában lelkiismeretesen elvégzik, a tantervi anyagot feldolgozzák... azonban csak kevesen képesek a gyermekek világnézete alapjainak lerakásához felhasználni. Kezdeményezéseik bizonytalanok, gyakran a kisgyermek életkorától független próbálkozások. [...] Ennek fő oka, hogy a bizonyító erejű tárgyi ismeretek, az erre épülő megértett törvényszerűségek, nagy többségüknél hiányosak. Általános műveltségük, tájékozottságuk a tudományok új ered-

85 A pályakezdetés vizsgálatának szükségességéről s a pedagógusképzésben betöltött funkciójáról lásd pl.: Nagy M. 2004/3.

86 *A zalaegerszegi brigádlátogatás alkalmával a diákokthoz DISZ-felelősével, R. S. IV. osztályos tanulóval való átfogó beszélgetés alapján próbáltak képet alkotni „az ifjúság világnézetéről, politikai nézeteiről”*: „A tanuló tisztában van a felszabadulás előtti és a mai fiatalság helyzete közti különbséggel, látja a mai fiatalság érvényesülési lehetőségeit, de ezen túl nem tekint, nem látja az ifjúság jelentős szerepét a szocializmus építésében és az ezzel járó felelősséget. A pedagógiai pályára már általános iskolás kora óta elhivatottságot érez, jó tanulással készül hivatására, szakértői és pedagógiai ismeretekkel akarja magát felvértezni, de hallgat arról, hogy világnézeti, ideológiai téren mennyire készül fel hivatása teljesítésére. Rávezetéssel került felszínre tudata mélyén őrzött véleménye a párt politikájáról, azt a munkásosztály érdekeit szolgáló, majd újabb rávezetéssel az egész dolgozó nép ügyét, felemelkedését szolgáló programnak értékelve... Helyesen látja a mezőgazdaság szocialista átszervezésének szükségességét, s a falujukban rosszul működő tsz viszonyaiból nem azt a következtetést vonja le, hogy a kollektív gazdálkodás útja helytelen, hanem a hibákat a nem megfelelő vezetésben keresi... *A DISZ munkájának feladatát kissé egyoldalúan ítéli meg: csupán a tanulmányi munka segítségét tekinti a diszisták feladatának... [N]em látja magától a DISZ jelentőségét az ifjúság erkölcsi-politikai, világnézeti nevelése terén. Arról sem hallott, hogy része lett volna a DISZ-nek az ifjúság közvéleménye formálásában. Az intézet társadalmi munkával készülő sportpályájának építésében szívesen, lelkesen vettek részt... Elmondta, hogy a diákokthoz falujáságján nincsenek cikkek, sőt nem is ismeri a falujáság-felelőst... Jóindulatú, kötelességtudó, hivatását kedvelő tanulónak látszik, akiben megvan a hajlandóság, hogy politikailag is képezze magát” – olvashatjuk a kevésbé a megkérdozett diák habitusát, inkább a korabeli hivatalosság – fiatal lányok számára meglehetősen irreleváns – kérdéseit, elvárásait, attitűdjét, módszereit felvillantó jegyzőkönyvben. (ZML VII. 57. 5. d. 1955. november 16–17-i, a brigádlátogatást követő tanári értekezlet jegyzőkönyvében. Kiemelés tőlem – D. P.)*

87 E célból a pártközpont illetékesi számlólór kértek a pécsi tanárképző főiskola gyakorlóéveseiről is: *Komlói Sándor* főiskolai docens 1956. április 12-i, „Gyakorlóéveseink világnézeti magatartása és politikai nevelőmunkája” című jelentéséből hasonló kép rajzolódott ki. (MOL M-KS-288-33/1958./11. 13–25.)

ményei körében gyenge.⁸⁸ Emberismeretük, élettapasztalatuk még nem elegendő. Mindez *oktató munkájuk nevelő jellegét, a gyermek szemléletmódját, magatartását formáló hatását erőteljesen csökkenti*. Bár többségük – különösen kezdetben – sokat és szívesen forog a dolgozók között (kulturfelelős, DISZ-vezető, úttörővezető, a tanács állandó bizottságának tagja, tsz-békekölcsön-agitációban, begyűjtésben vesz részt, SZM-összekötő, szakszervezeti funkcionárius stb.), *társadalmi munkájuk eredményessége nem kielégítő*.⁸⁹ [...] Mivel kellő ellenállást az iskolából nem hoznak magukkal, lelkesedésük sok esetben megtörik, »visszavonulnak« az iskolába.⁹⁰ Így *sok fiatal tanító azt a törekvését, hogy az iskolában, s általában a faluban az új élet alakítói közé tartozzék, fokozatosan feladja.*”

Felkészültségük hiányosságait a még mindig túlméretezett, elrendezésében is komolyan kifogásolható, csak fokozott ütemű, felületes munkával elsajátítható tananyagban s azon belül a világnézeti nevelés szempontjából fontos mozzanatokra jutó idő elégtelenségében, valamint a képzős pedagógusok hozzáállásában látták a jelentés összeállítói. „A tanárok kb. 30–35 %-a Apponyi Kollégiumot végzett... [ahol] rendkívül erőteljes politikai nevelőmunka folyt, amelynek hatása, az ott végzett tanárok nagy részénél, konzervatív vonásokként, ma is megtalálható⁹¹ [...] [E]rőteljesen hatnak a testületre, s ez az iskolák többségénél sajátos konzervatív légkör kialakuláshoz vezet.⁹² [...] Figyelmet érdemel, hogy *tanítóképzőink tanári karát kellő mértékben nem frissítettük fel. A márciusi határozat előtt [Rozsondai Zoltán osztályvezetősége idején] a szakmai felkészültséget vettük elsősorban figyelembe, és ez azt eredményezte, hogy iskoláinkban a képzés tennivalóit kiválóan ismerő... régi tanárokhöz ragaszkodtunk... A Szovjetunióban és a mi egyeteminken végzett fiatal tanárainknak csak ebben a tanévben alkalmaztuk nagyobb számban.* [...] A tanárok közül sokan – kellő meggyőződés hiányában – a tanulókat érdeklő

88 Porzolt István, a nyíregyházi képző igazgatója már 1951. február 4-én (!) hasonlóan értékelte az 1950. 43. tvr.-rel de facto újra négyévesé lett tanítóképzés buktatóit. (SzSzBMÖL XXXI. 11. 4. d. Vö.: *Rozsondai Z.* 2004. 118–121., 194–203.)

89 *A debreceni*, államosított Svetits Intézetben 1955-ben érettségizett M. I.-né (2005 tavaszán Kapusi Ádámnak) elmondta, hogy „abban az időben a tanítóképzőből kikerült fiatalokat lehetőleg falusi iskoláknál helyezték el, s több olyan elfoglaltságot próbáltak biztosítani nekik, amely fejlesztette közösségbe való beilleszkedésüket, hasznosságukat (sic!). A sápi általános iskolánál nagyon sok társadalmi munkát kellett végezni. Fiatalok voltunk, számítottak ránk a különböző szervezetek: az MNDSZ, a DISZ, később a KISZ... Több alkalommal a téli időt úgy használtuk ki, hogy az idősekkel együtt színdarabokat tanultunk meg, amelyeket a környező falvakba is elvittünk”.

90 Ez sem tekinthető „rendszer-specifikusnak”. Lásd pl.: *Zalai E.* 1944/2. 53.

91 Vö.: *Tóth G.* 1996. 132–163. és 201–205.

92 Hasonló képet festett B. Gy.-né (2005 tavaszán, Kapusi Ádámnak) a *győri tanítónőképző* pedagógusairól: „Nagyon jó emlékeim vannak a tanárokról. Inkább *idősebbek voltak, tehát rejtve, egy kicsit olyan régi szelvényben tanítottak bennünket*. Nagyon komoly volt az iskola igazgatója, [...] fizika szakos, méltóságot sugárzó úriember. Szigorú volt, de bármilyen problémával kapcsolatban nagyon szívesen foglalkozott velünk, tehát nem féltünk hozzá fordulni. [...] [A] tanárok is kitarulkozóak voltak felénk (sic!). [...] Osztályunk kétharmada vidéki volt, munkás-paraszti gyerekek voltak... *Segítettek, méltányolták bejárás körülményeinket... s kb. az első évfolyam végéig felzárkóztattak bennünket*. Sokat segítettek a kollégiumi [ingyen] korrepetálások során is” – emlékezett B. Gy.-né, majd hozzátette: „A pedagógusoknak ott a képzőben is elég nehéz volt az anyagi helyzete... Anyám egyszer, amikor hazajött a szülői értekezletről, azt mondta, hogy szíve szerint segítene ezen a szegény osztályfőnökön, mert olyan kopott kabátban jelent meg, amit ritkán látni városi emberen.” (Kiemelés tőlem – D. P.)

(politikai, etikai, világnézeti) kérdéseket csak általánosan, elvont módon fejtegetik, holott ezek a kérdések a tanulókat egyedi, konkrét módon érdeklik. A régi tanítóképzős tanárok a nevelésnek éppen ezt a fogását ismerték jól, de ma csak kevesen alkalmazzák. [...] *A tantestületek egységének kialakulásában sok még a polgári szemléletmód, a már említett konzervatív vonás*” – olvashatjuk a hosszú előterjesztésben, amely a tanulók jellemzésével zárult: „*A képzők jelenlegi tanulóinak hivatástudata igen jó. Ez magatartásukat, viszonyukat tanáraikhoz és egymáshoz, pozitív módon befolyásolja: előzékenyek, udvariasak és fegyelmezettek.*”⁹³ [...] *Erkölcsei arculatukban azonban még kevés a kommunista vonás. A képzők sajátos légkörében magatartásuk polgári etikai szint kap.*”⁹⁴ a nehézségek leküzdése gyakran a nehézségek elviselésének készségévé lesz. [...] [Így már a] falusi beosztástól sem idegenkednek.” Igaz, még ilyen lehetőséget sem biztosíthatunk mindenkinek, mivel „az 1955/56-os tanévben végző 1950 tanulóknak csak mintegy 60–65 %-át tudjuk gyakorlóévre beosztani” – írták.⁹⁵

Javallat: elvárt szellemiségű, érettségire épülő, kétéves tanító- és óvónőképzés

A társadalmi-politikai elvárások domináltak a „*tanító- és óvónőképzés átszervezésére*” vonatkozó – ekkor már kényszerűen, Erdey-Grúz Tibor által aláírt – 1956. május 21-i előterjesztésben⁹⁶ is: „az óvónőktől és tanítóktól nevelőmunkájuk és a társadalmi életben – különösen falun – betöltött fontos politikai szerepük magas fokú általános és szakműveltséget, ideológiai képzettséget és politikai fejlettséget követel. Ugyanakkor valamennyi középfokú szakkaderünk közül óvónőinket és tanítóinkat képezzük a legalacsonyabb színvonalon.” „*A tanítónak meg kell tanítani a 6–10 éves gyermekeket a legalapvetőbb ismeretekre. Ki kell alakítani erkölcsük, ma-*

93 Ilyen benyomással távoztak a *zalaegerszegi* brigádlátogatás résztvevői is: „A folyosók, tantermek, mellékhelyiségek rendje, tisztasága a tanulók következetes rendhez szoktatásáról beszél. Az iskolában megfelelő hangnemben érintkeznek egymással, a felnőttekkel szemben udvariasak, egyenként is, csoportosan is köszönnek a belépő idegennek, az órákon általában fegyelmezettek.” (ZML VIII. 57. 5. d. 1955. november 16–17-i, a brigádlátogatást követő tanári értekezlet jegyzőkönyve.)

94 Juhász Béla nagykőrösi igazgatóhelyettes beszámolója szerint, az 1955. október 4-i országos tanácskozáson a *jászberényi* képző képviselője kifejtette: „Érdekes jelenség, hogy az I. osztályos tanulóknak még élnek a népi erkölcs vonásai, azonban a tanítóképzőben az idők folyamán ellentétes vonások alakulnak ki, kispolgári vonások, emiatt a falu erkölcsé elenyészik a tanulóknak, helyébe a dekadens polgári kultúra lép, a tanuló légüres térbe jut, ha leszűkül az eszmei-politikai nevelés. A régi és új egyszerre hat a tanulóknak és nevelőikben.” (PML NKO XXVI-2-a. 10-10/1955. az 1955. október 12-i nevelési értekezlet jegyzőkönyvében.)

95 „A világnézeti-politikai nevelés helyzete a tanítóképzőkben” c. előterjesztést lásd: MOL XIX-I-2-k 7. d. és az elhelyezkedési lehetőségeket illetően: M-KS-276-91/120. ó. e.; *Mann M.* 2000. 175. (Kiemelés tölem – D. P.) – A vizsgálat tanulságait, az OM Kollégiumának megállapításaival kiegészítve – a szakszervezet költségén, osztályvezetője, a Minisztertanács, a fővárosi tanács képviselője és Faragó László felügyelő bevonásával – május 4-én megvitatták a képzők igazgatóival és párttitkáraival. (MOL XIX-I-2-f. 8531-15/1956. és 8531-21/1956.)

96 MOL XIX-I-2-m 152/1956. 25. d. és M-KS-276-91/33. ó. e. (Kiemelés tölem – D. P.) – 1956. április 28-án a Pedagógus-szakszervezet KV Iskolai Osztálya is szorgalmazta az általános gimnáziumra épülő szakképzés bevezetését, hozzátéve, hogy ezt „pl. a tanítóképzőkben, óvónőképzőkben már a következő tanévben meg lehetne oldani úgy, hogy 2 év épüljön a gimnáziumra a jelenlegi 4 év + egy gyakorlóév helyett. Ez mind pedagógiaiag előnyösebb, sőt anyagilag olcsóbb is lenne.” (*Kardos J. – Kornidesz M. szerk.* 1990. II. k. 229–230.)

gatartásuk, jövőendő világszemléletük és politikai nézeteik alapvonásait. Mindezzel a tanító meghatározó módon irányt szab a gyermek egész további fejlődésének. Ez a nevelői tevékenység a tanítótól magas színvonalú elméleti és gyakorlati pedagógiai felkészültséget követel. *A tanító – különösen a falu és a tanyavilág társadalmi életében – jelentős politikai szerepet tölt be,*⁹⁷ [...] a falu sokrétű politikai feladatai között biztonságosan kell eligazodnia. *Erre csak alapos ideológiai felkészültségű és a politikai, a kulturális munka gyakorlatát jól ismerő tanító képes.*⁹⁸ *Tanítóképzőink jelenleg ilyen tanítókat képezni nem tudnak.*⁹⁹ A tanulók az általános műveltséget biztosító ismereteket és a szakismereteket megfelelő színvonalon elsajátítani nem képesek, noha túlterheltek – napi 11–12 órát töltenek szervezeten tanulmányi munkával. A rövid tanulmányi idő miatt egyes tantárgyakat a tudomány megkövetelte logikai rendben egymásra építeni nem lehet. Egyes tantárgyakat a tanulók olyan fiatal életkórban tanulnak, amikor azok lényegét felfogni még képtelenek.¹⁰⁰ *Ezért marxista világnézetük kielégítő tudományos megalapozást nem nyerhet. Nem jut kellő idő arra sem, hogy az oktató-nevelő munka gyakorlatában megfelelő szilárd készségeket szerezzenek. Tanulmányi munkájukat intenzív tanári segítséggel végzik, ezért önállóságuk, kezdeményezőképességük, nem fejlődik ki megfelelően.*¹⁰¹ *A társadalmi-po-*

97 1956. július 3-án, a május 21-i előterjesztést Hegedüs András miniszterelnöknél tárgyaló újabb megbeszélést követően feljegyzések készültek a Politikai Bizottság ülésére készülő Andics Erzsébet tájékoztatására a vitában várhatóan felmerülő kérdésekről, s az előterjesztés mellett felhozható érvekről. Újabb gazdasági számítások mellett elmagyarázták: miért olyan drága a tanítóképzés (kisebb osztálylétszámok, készletanyagok oktatása bontott osztályokban, gyakorlóintézmények, kollégium). Választ kínáltak arra a kérdésre is, hogy „*miért hangsúlyozzuk az alsó tagozatú tanító társadalmi és kulturális szerepét falun annyira? Az alsó tagozatos tanítók a 6–10 éves gyermekeken keresztül sokkal szorosabb mindennapi kapcsolatban állnak a szülőkkel, mert a szülők ezek iránt a gyermekek iránt még jobban érdeklődnek. Ezért nagyobb az alsó tagozatos tanítók pedagógiai ráhatása a szülőkre, mint a felsőbb tagozatos tanároké.*” (MOL M-KS-276. f. 91/33. ó. e. Kiemelés tőlem – D. P.) – Az ilyen érvelés súlyát fokozta, hogy az 1956. június 14-i PB-ülésem az értelmiségi politika néhány kérdéséről tanácskoztak. Az elfogadott dokumentum sajnálatral konstatálta: „*a párttagság gyarapodása... nagyon lassú a falusi tanítók között.* [...] [Ezért] *mindent el kell követni, hogy a falvakban, főleg a pedagógusok... a párt szilárd támaszai, a párt politikájának állandó propagálói és szervezői legyenek.*” (MOL M-KS 276. f. 53/291. ó. e.; MOL XIX-12-n-540/1956. 7. d.)

98 Vö.: Nagy M. 1986. 347.

99 Egy héttel korábban, 1956. május 14-én a *bajai tanítónőképző igazgatója*, „az ifjúság világnézeti politikai nevelésének egyes kérdéseit” firtató 847-14-1/1956. X. számú rendeletre jelentette: „*Növendékeink ismerik a szocializmus nagy alkotásait, ismerik perspektíváit, de azt nem merném állítani, hogy világosan látják szerepüket és helyüket az új társadalmi rendben. Tanítónőképzős növendékeinkben négy év alatt sikerült kifejlesztelnünk a hivatástudatot, ők tisztában is vannak eljövendő élethivatásukkal.* [...] A mai élet perspektívája a régihez képest tanulóink zömének nem mond sokat, elsősorban azért, mert nem élt a régiiben, másodsorban, mert a családok nagy részénél még túlsúlyban van a kispolgári gondolkodás. Tanulóink tekintélyes százaléka falusi gyermek. [...] A Párt és a munkásosztály szerepét látják, többé-kevésbé helyesen értékelik. Sokat jelentett ezen a téren az osztályfőnöki politikai órák bevezetése. [...] Falusi tanulóink jó része bizalmatlan a kollektív gazdálkodással szemben. [...] A materialista világnézet elemei már határozottan felismerhetők tanulóinknál. Legtöbbször azonban még erősen érvényesül az idealista világnézet, az otthon hatása. Kétféle világnézet viaskodik bennük, bár inkább külsőségekben ragaszkodnak a valláshoz”. (BKMÖL XXVI. 58. 205/1956.)

100 A négyéves középfokú tanítóképzésről, s az érettségire épülő kétéves tanítóképző akadémiáról már bő négy évtizeddel korábban hasonló leírások születtek: Szabó A. 1911/10. 348–349.; *Köveskúti J.* 1908. 114., 170., 173–175. Vö.: *Fináczy E.* 1912. 254–262.

101 *Porzolt István* egy 1955. május 17-én Zibolen Endrének a Pedagógiai Tudományos Intézetbe küldött előadásvázlalban, „*pedagógia tanításunk helyzetéről*” kifejtette: „*legfőbb hiánya, hogy nem kielégítő az elmélet és gyakorlat kapcsolata. Fogyatékos az önállóságra nevelés. Okai: a tanítóképzés mai struktúrája mellett főként a tárgy módszertanának kidolgozatlansága*” – írta a nyíregyházi tanítónőképző igazgatója. (SzSzbMÖL XXXI. 11. 9. d. Kiemelés tőlem – D. P. Vö.: *Füle S. szerk.* 1955/1. 6–7.)

litikai, az ifjúsági szervezetekben végzett munka elméletét, gyakorlatát alig, és csak formálisan ismerik meg.¹⁰²

Az elmúlt években fennálló tanítóhiány megkövetelte, hogy minél rövidebb idő alatt képezzük ki tanítóinkat. Ez természetesen a képzés színvonalát illetően eredményekre kényszerített bennünket¹⁰³ – szögezte le a hosszas vizsgálatok végső konklúziójaként az előterjesztés, hozzátéve, hogy „a Szovjetunióban 1953-ban kísérletképpen középiskolára épített kétéves tanítóképzésre tértek át. A tapasztalatok szerint a képzésnek ez a formája bevált, s a Szovjetunió egész területén fokozatosan áttérnek az új szervezési formára.”

Így azután az előterjesztők – „a hazai és a nemzetközi tapasztalatok alapján” egyaránt – úgy vélték, hogy „az óvónő- és tanítóképzést gimnáziumi érettségire kell felépíteni, két évfolyamú tanító- és óvónőképző felállításával. A kétéves tanító- és óvónőképzők szakiskolai jelleggel működjenek, s azokban a legkiválóbb tanító- és óvónőképzős tanárok tanítsanak.

A kétéves tanító- és óvónőképző módot ad a jó szakmai és ideológiai előkészítésre. Ezekben az iskolákban közművelődési tárgyakat ne tanítsanak. A tanító- és óvónőjelöltek együtt tanulják a következő tantárgyakat: marxizmus–leninizmus, a pedagógia elméleti tárgyai, úttörővezetés, ének, zene, testnevelés, mezőgazdaság elmélete és gyakorlata. A módszertanokat és gyakorlati kiképzést a két tagozatban külön-külön tanulják. Az együttes képzés e mértékben szakmailag minden nehézség nélkül megoldható és gazdaságilag előnyös” – állították.¹⁰⁴

A tervezet *Andics Erzsébet és Jóboru Magda* által aláírt végső változata 1956. július 26-án került – az immár Rákosi Mátyás nélkül, Kádár János részvételével – összeült *Politikai Bizottság* elé.¹⁰⁵ A politikai válság kezelésével elfoglalt politikusok érdemben nem foglalkoztak a témával, így változtatás nélkül „átment” a határozati javaslat: „Az óvó- és tanítóképzést gimnáziumi érettségire¹⁰⁶ kell felépíteni, szakiskolai jellegű, két évfolyamú nevelőképző intézmények létesítésével... Első évfolyamukat

102 Utóbb ez valamelyest „más megvilágításba” került: „Az ellenforradalom előtti hónapok vitáinak egyik jellemzője volt, a mi területünkön a fiatal nevelők munkájának, magatartásának teljes elítélése, s ezen keresztül a nevelőképzés eredményeinek lebecsülése, semmibevétele. Része volt ez a 12 év alatt elért eredményeink ellenforradalmi megtagadásának” – olvashatjuk egy 1957. október 10-i, a pedagógus-szakszervezet elnöksége számára készült, „Jelentés a fiatal pedagógusok helyzetéről” című dokumentumban, a fiatalok „pedagógiai képzettsége és materialista nevelése” kapcsán. (MOL M-KS-288-33/1957/4. ö. e.)

103 Vö.: *Vincze L.* 1951. 48–49.; *Rozsondai Z.* 2004. 201–202.

104 Vö.: „az új embertípus kialakításának” szolgálatába állított felsőfokú tanítóképzés – bő másfél évtizeddel korábbi – koncepciójával. (*Neubauer J.* 1940. 122–127.)

105 Az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztálya terve szerint a téma előbb június 14-én, majd 28-án került volna a PB elé. A végső javaslat június 22-én készült el. (MOL M-KS-276-91/2. és 297. ö. e.)

106 Ezen a lényeges ponton a PB döntése tudatosan eltért az 1938. évi XIV. törvényben vázolt tanítóképző akadémia koncepciójától, hiszen, ha a felsőfokú intézményeket nevelési irányú szakközépiskolákra építette volna, akkor lényegesen szűkülne a felvehető hallgatók köre, s különösen a tanári kar komoly szelekciójának lehetősége. Középiskolai előtanulmányok, „ránevelés” nélkül viszont a tanítóképzésre a két év bizonyára kevésnek bizonyult volna, s ez mintegy megelőlegezte a határozat 1958. évi módosításának szükségességét. (Vö.: *Kiss Á.* 1946/23. 6–7.; *Donáth P.* 2001/1. 224–234.)

– a kaderszükséglettel függően – az 1958/59-es vagy az 1959/60-as tanévben kell megindítani.”¹⁰⁷

Konjunkturális megfontolásból döntésüket a XX. kongresszus irányvonala megvalósításaként tálták,¹⁰⁸ ám a *tanítóképzés szakmai problémáinak megoldása mellett valójában arra készültek, hogy* – mivel a létező (ám részben megszüntetésre ítélt) 49 tanítóképző helyett, alig egy tucatra lesz csak szükség, ezáltal – *csökkenthető lesz „a tanítói, óvónői túltermelés”, s egyben lehetőségük lesz a tanárok (számukra oly kívánatosnak tűnő) világnézeti, politikai, szakmai szelekciójára is.*¹⁰⁹

Érzékelték a voluntarista társadalomátalakító elképzeléseikkel, s különösen a realizálásuk során alkalmazott „társadalmi technikákkal” kapcsolatos növekvő társadalmi ellenállást, ám sajátos, itt nem elemezhető okokból, sokáig még az SZKP XX. kongresszusa után teremődött, igen korlátozott mozgástér kihasználásával is késlekedtek.¹¹⁰ Az „akié az ifjúság, azé a jövő” s az „akié az iskola, azé az ifjúság” egyszerűsítő képleteiből kiindulva, a „problémát gyökerénél, a kisgyermeknél” próbálták megragadni:¹¹¹ a direkt politikai szocializáció kulcseszközének tekintett tanítóképzés¹¹² hatékonyságát kívánták javítani. Előbb változatlan keretek között: a tanterv átdolgozásával, az intézménytípus fölötti szakmai és politikai ellenőrzés „fokozásával”, valamint „a nevelőt magát is nevelni kell” tézis szimplifikált értelmezésével, s „káderpolitikai”, adminisztratív eszközökkel próbálták céljaikat el-

107 MOL M-KS-276-91/33. 6. e. (Kiemelés tőlem – D. P.) – A döntésről augusztus 2-án értesítették – Erdely-Grúz Tibor helyére lépett – Kónya Albert minisztert, azzal, hogy „a 2 éves óvónő- és tanítóképző részletesen kimunkált tantervét, szervezeti, személyi és dologi feltételeit... 1957 decemberéig terjessze a Minisztertanács elé.” (Uo.)

108 Az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályán 1956. június 19-én készült, az „SZKP XX. kongresszusa tanulságainak alkalmazásáról” készült beszámolóban az iskolarendszer felülvizsgálatáról szóltak, „abból kiindulva, hogy középfokú képzésünk mennyiben felel meg a megnövekedett társadalmi és politikai követelményeknek. Kidolgozásra került... a PB elé a tanító- és óvónőképzés új rendszerére vonatkozó javaslat.” (MOL M-KS-276-91/24. 6. e.)

109 *A hivatásukat, kenyerüket féltő tanítóképzős tanárokat érthetően aggasztotta ez a perspektíva.* A PB döntés előtt, majd 1956 végén, 1957 elején, a *középfokú hatéves tanítóképzés*, ill. – az 1938. évi XIII. és XIV. törvényeknek megfelelően – a *középfokú szakiskolára épülő kétéves akadémia* megteremtését, vagy (Bizó Gyula 1956. december 27-i, átmeneti javaslatára) az *öt-, ill. hatéves képzést* szorgalmazták, mint tudjuk, eredménytelenül. (PIL SZKL 44. f. 283/2043. Az OM 8531-44/1956. VI. és 8531-14/1957. VI. számú leveleinek másolatát az Eötvös József Főiskola irattárából Rácz Fodor Sándor bocsátotta rendelkezésemre.) – 1956. október 5-én, a *Balatonfüredi tanácskozás nevelőképzésről folytatott vitáján Kiss Árpád* „tanítóképző intézeti tanár” egy „organikus megoldást” javasolt: a 4+1 éves képzés 5+1-re emelésével, s később az ötödik és a gyakorlóév összevonásával lehetne az akadémiát megteremteni. „Ez a megoldás nem okozna megrázkódtatást a tanítóképzők jelenlegi személyzetének életében” – fejtegette. (*Balatonfüredi...*, 1956. 389–390. A kontextushoz lásd: *Szabolcs É.* 2006. 165–177.) – A budapesti képzős tanárok vitáit összegezve a *Nevelők Lapja* 1957. január 10-i számában leszögezték: „Egységes a nézet, hogy a létesítendő új intézményeket helyileg és személyileg a jelenlegi képzőintézetekre kell építeni, az új képzésben érvényesíteni kell a magyar tanító- és óvónőképzés jó hagyományait, meg kell őrizni ennek légkörét.” (*A tanító- és óvónőképzés...* 1957/1. 5.) Erre reagálva, a lap következő számában, *Juhász Béla*, a nagykovácsi tanítóképző igazgatója azt javasolta, hogy a *képzők maradjanak sajátos célú gimnáziumok*, a pedagógiai főiskola alépitményeként. (1957. 8.; PIL SZKL 44. f. 288/2078. d.)

110 Vö. pl.: *Rákosi M.* 1956. 1–40.

111 Jelentős múltja volt már akkor az ilyen egyszerűsítő megközelítéseknek. Lásd pl.: *Jung F.* 1896/19. 147–149.; *Augusztn I.* 1897/2. 17. (Vö.: *A Vallás és Közoktatásügyi* 1870. 41–52.); *Mihalovics Zs.* 1943. 130.

112 Hasonlóan vélekedtek az óvónőképzésről is. A kisgyermekkorai politikai szocializációról lásd: *Percheron, A.* 1999. 14–23., 74–76. A gyermekek „programozói programozásának” jelentőségét, annak társadalmi funkcióját már Durkheim taglalta. (*Bourdieu, P.* 1970. 68–69.)

érni, de – mint vizsgálataikból kiderült –, nem sok sikerrel. Ezt követően – egy különös, az elsősorban *a hatékonyabb direkt politikai szocializációt szorgalmazókból és a tanítóképzés professzionális szempontjait (is) preferálókból álló eseti koalíció*¹¹³ sajátos összjátékának eredményeként (a távozóban lévő miniszter szándéka ellenére) – döntöttek, a fejezetcímbe kiemelt diagnózisnak megfelelően, a felsőfokú képzés bevezetése mellett.

Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülésén megerősített s a felsőfokú tanítóképzés képzési idejét 3 évre felemelő döntés¹¹⁴ korszakos jelentőségét az erre érzékenyek szemében talán némiképpen beárnyékolják, ám semmiképpen sem fedhetik el a döntéshozó politikusok ambivalens motívumai.¹¹⁵ (Már a peripatetikusok számára is nyilvánvaló volt: teljesen hamis premisszákból helyes következtetésre lehet jutni, ahogy részben tévesekből is.)

*Az érettségire épülő tanítóképzés magasabb általános műveltségi bázisa; a tanító-jelöltek érettebb korban való pályaválasztása és képzése; a középiskolai előtanulmányokat is számba véve jelentősen megnőtt képzési idő (4 év helyett 4+3 év) s a felsőoktatási képzéssel (idővel) együtt járó kvalifikáltabb oktatói kar kialakulásának lehetősége új korszakot nyitott a hazai tanítóképzés történetében. Ezzel hazánk az európai államok között az elsők közé került, akik megvalósították a tanítómozgalmak régi követelését: a felsőfokú kisgyermekkorú nevelőképzést.*¹¹⁶

Az már külön vizsgálódás tárgya lehetne, hogy ez mennyiben hozta meg számunkra az áhított társadalmi felemelkedés lehetőségét?¹¹⁷ Ahogy az is: vajon mennyiben

113 A tanítóképzés körüli oktatáspolitikai játszmában a szereplők pozíciójukból adódó motiváltsága, s nem személyes ízlése dominált. A politikusokat a „káderbürokrácia” logikája vezette, mely minden részkérdést a „szolgálja-e Ügyünket” nézőpontjából mérlegelt. A szakterületért felelős minisztériumi tisztviselőket értelemszerűen elsősorban az ágazati érdek s a szakmai racionalitás mozgatta. Az első csoportba *Andics Erzsébet, Hegedűs András, Rákosi Mária* és mások sorolhatók. (A döntés-előkészítés időszakájában még aktív első tiktárról egy jól informált – anonimitást kérő – tanú közölte: még száműzetéséből írt leveleiben is említette, hogy egyetért a tanítóképzés felsőfokúvá tételével.) – A második csoportba *Kálmán György, Rozsondai Zoltán, Kóte Sándor, Bence Gyula* tartozott. Sokak tanúsága és forrásaink hozzájárulása az utóbbi (vagy egy harmadik) csoportba sorolhatók – a fentiekben idézett szövegekből az első kör tagjainak tűnnek, ám – a *professzionális kérdések iránt is fogékonyak, s a XX. kongresszusra élénken reagáló*: *Bizó Gyula, Jóboru Magda és Vadász Ferencné.* (*Bizó Gy.* 1956/9., 1956/10., 1957/8.; *Jóboru M.* 1956/18. Lásd továbbá: *Kornai J.* 1993. 72–80.; *Bayer J.* 1997. 237–247.; *Szabó M.* 1998. 102–104., 112–123.)

114 *Donáth P.* 2000. 108–111.

115 „A történelem olyan, amilyen... vállalni emberséggel, [...] szorongás és öncsonkítás nélkül, nem a gyengeség, hanem az erő jele” – ajánlotta figyelmünkbe *Kosáry Domokos.* (1987. 5–6.) S valóban: változtat-e bármit a közelmúltban joggal „Magyar Örökség Díjjal” kitüntetett tanítóképzés teljesítményén az, hogy *a letűnt században a társadalmi erőforrások felett rendelkező politikusok többnyire csak akkor járultak hozzá a (már jóval, évtizedekkel korábban szükségessé vált, ám kiegészítő állami támogatást igénylő), reformok végrehajtásához, amikor azt – a kisgyermekeket, ill. a falu társadalmát érintő – „politikai-világnevelési feladattal” kapcsolták össze.* Így volt ez 1918–1919-ben, 1920–1923-ban, 1938-ban, 1956–1959-ben is. *Vö.: Litván Gy.* 1996. 342–344.

116 *Ladányi A.* 1988. 60. A felsőfokú képzésről lásd, pl.: *Rozsondai Z.* 2004. 231–242.; *Bollókné P. I.* 1988. 169–196.; *Németh A.* 1990. 105–117.; *Hunyady Gy.-né* 2000. 89–100.; *Gombos N.* 2006. 103–205.

117 Egy ilyen, az intézményrendszer egészének s a végzett tanítók kulturális, társadalmi helyzetének, kompetenciáinak megismerésére irányuló, az elmúlt másfél évszázadot s a jelen helyzetet is feltárni próbáló – pedagógusok, pszichológusok, szociológusok és történészek közreműködésével lefolytatandó – vizsgálat valószínűleg a tanítóképzés történetével kapcsolatban is megkérdőjelezné a felsőfokú képzés, s az ezzel járó tanítói társadalmi státusemelkedés irányában (átmeneti visszaesésekkel tarkított) töretlen fejlődés retrospektív konstrukciójának érvényességét. (*Vö.: Sárkány M. – Somlai P.* 2004. 14–17. és 28–52.; *Gedeon P.*

bizonyult sikeresnek az 1955/56-os tanévben, s középtávon a hatalomnak a képzők politikai-világnézeti áthangolására irányuló törekvése, s hogy vajon léteztek-e akkoriban más érdemi diagnózisok, s terápiára vonatkozó javallatok is?¹¹⁸

DONÁTH PÉTER

IRODALOM

Levéltárak, irattárak

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest (ÁBTL)
 Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét (BKMÖL)
 Békés Megye Képviselő-testülete Megyei Levéltára, Gyula (BÉML)
 Budapest Főváros Levéltára (BFL)
 Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karának Irattára, Budapest (ELTE-TÓFK)
 Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (EOL)
 Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár (FML)
 Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSM SL)
 Heves Megyei Levéltár, Eger (HML)
 Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen (HBML)
 Jász-Nagykun-Szolnok Megye Levéltára, Szolnok (SZML)
 Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsa (KÉL)
 Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára, Esztergom (KEMÖL)
 Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
 Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján (NML), Balassagyarmat (NML BGy.)
 Pest Megyei Levéltár Nagykörösi Osztálya, Nagykörös (PML NKO)
 Politikatörténeti Intézet Levéltára, Budapest (PIL)
 Politikatörténeti Intézet Levéltára, Szakszervezetek Központi Levéltára, Budapest (PIL SZKL)
 Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, Nyíregyháza (SzSzBMÖL)

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPL)
 Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg (ZML)

A Belügyminisztérium (1953–56) Kollégiumának ülései 1953–1956. (Összeáll., szerk.: KAJÁRI ERZSÉBET – GYARMATI GYÖRGY – S. VARGA KATALIN). 2. k. Az 1954. július 13. és az 1955. december 9. közötti ülések. 3. k. Az 1956. január 18. és az 1959. október 15. közötti ülések. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Bp. 2005. 2006.

A Harmadik Egyetemes (1928.) Tanügyi Kongresszus Naplója I k. (Szerk.: NÉGYESY LÁSZLÓ – SIMON LAJOS – PAPP GYULA.) H. n.

A Honvédelmi Törvény (1942), magyarázatos kiadás. (Szerk.: VAJNA VIKTOR et al.) Bp.

A tanító- és óvónőképzés (1957/1) reformjának vitájához. A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete Ideiglenes Elnökségének 1956. december 19-i állásfoglalása. *Pedagógus Értésítő*, 1957. január 10. 5.

AUGUSZTIN IMRE (1897/2.) Pedagógiai túlzások, tévedések. *Katolikus Tanügy*, 3. évf. 2. sz. 17–18.

A Vallás- és Közoktatásügyi (1870) M. Kir. Miniszternek az Országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. Első rész, M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budán, 1870.

Balatonfüredi pedagógus konferencia, 1956. október 1–6. (Rövidített jegyzőkönyv, szerk.: SZARKA JÓZSEF – ZIBOLEN ENDRE – FARAGÓ LÁSZLÓ.) PTI, 1957.

BARÁTH MAGDOLNA szerk. (2002) *Szovjet nagyköveteri iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljevo és Andropov titkos jelentései.* Napvilág Kiadó, Bp.

2004. 68–69. és 92–94.). Feltételezhetően arra a megállapításra jutna, hogy a tanítóképzés képzési idejének növekedése, felsőfokúvá válása, majd főiskolai rangra emelkedése (kisebb nagyobb „elmaradásokkal/előrefutásokkal”) lényegében követte a társadalom általános iskoláztatási szintjének alakulását, a tanító szereppel kapcsolatos társadalmi elvárásokat – miközben a tanítók státusa a szakmák jövedelmi és presztízs-hierarchiájában alig változott. (Vö.: Castel, R. 1998. 68.)

118 Lásd erről munkánk további részeiben, a közeljövőben megjelenő „Állam – ideológia – iskola a 20. századi Magyarországon” című kötetben.

- BAYER JÓZSEF (1997) *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitímációs válságról.* Napvilág Kiadó, Bp.
- BOURDIEU, P. (1970) Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: FERGE ZSUZSA – HÁBER JUDIT szerk. (1974) *Az iskola szociológiai problémái. Válogatott tanulmányok.* KJK, Bp. 65–91.
- Atanítóképzés feladatai (1928/29) a leveleoktatás és az iskolán kívüli népművelés terén.* Különlenyomat a Szegedi Kir. Kat. Líceum és Tanítóképző Intézet 1928–29. évi értesítőjéből. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat, Szeged, 3–12.
- BERGER P. L. – LUCKMANN T. (1998) *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés.* József Műhely, Bp.
- BIZÓ GYULA (1955/20) Politikai nevelés a pedagógusképző intézetekben. *Köznevelés*, 11. évf. 20. sz. 457–460.
- BIZÓ GYULA (1956/9) Dogmatizmus a nevelőmunkában. *Nevelők Lapja*, 12. évf. 9. sz. 3.
- BIZÓ GYULA (1956/10) Megjegyzések egy igazgatói értekezlethez. *Köznevelés*, 12. évf. 10. sz. 220–221.
- BIZÓ GYULA (1957/8) A tanító- és óvónőképző akadémiáról folyó vita eredményei. *Köznevelés*, 13. évf. 8. sz. 182–185.
- BOLLÓKNÉ PANYIK ILONA (1988) A magyar tanítóképzés tantervtörténeti előzményei és hasznosítási lehetőségeik a négyéves tanítóképzés tervezésében. In: MAGYARFALVI LAJOS szerk.: *A tartalmilag megújított, négyéves tanítóképzés. Helyzetfeltáró előtanulmányok és javaslatok.* BTF, Bp. 1988. 150–196.
- CASTEL, R. (1998) „Problematizáció” és történelemolvasat. (Ford.: Dragomán György.) *Szociológiai Figyelő*, 2. évf. 1–2. sz. 64–74.
- DANCS ISTVÁNNÉ szerk. (1979) *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról, 1945–1948. Források a magyar népi demokrácia történetéhez, III. k.* Kossuth, Bp.
- DONÁTH PÉTER (2000) A felsőfokú tanítóképzés megteremtésének oktatáspolitikai előzményei, ideológiai motívumai (1953–1959). In: KELEMEN ELEMÉR – BALOGH LÁSZLÓ szerk. (2000) *A jezsuita tanügyi szabályzattól napjainkig. Tanulmányok. Neveléstörténeti konferenciák 1999. Neveléstörténeti füzetek 18. sz.* OPKM, Bp. 99–110.
- DONÁTH PÉTER (2001) A tanítóképzés a legfelső döntéshozó fórumok előtt: 1954. (Egy súlyos következménnyel járó oktatáspolitikai döntés születése.) In: DONÁTH PÉTER – FARKAS MÁRIA szerk. (2001) *Filozófia – művelődés – történet.* Az ELTE Tanítóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei. XIX. Trezor, Bp. 73–116.
- DONÁTH PÉTER (2001/1) A „tanítóképző akadémiák” kérdése 1908, 1938., 1958 – azonoságok és különbségek. In: *Tanulmánykötet.* (Szerk.: KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA.) Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr. 219–234.
- DONÁTH PÉTER (2004) Vizsgálatok, diagnózisok – a tanítóképzés hosszú, lázas állapota után. Kísérletek a képzők világnézeti-politikai és szakmai rekonstrukciójára a Hegedüs-kormány idején. In: FEITL ISTVÁN – SIPOS ANDRÁS szerk. (2004) *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19–20. században. Tanulmányok.* Napvilág, Bp. 91–137.
- DONÁTH PÉTER (2004/1) Harc a „kettős nevelés” ellen/ért (?) a Vendel utcai tanítónőképzőben. Kísérlet a politikai-világnézeti „elvárások” érvényesítésének kikényszerítésére egy pedagógusképző intézetben a Hegedüs-kormány idején. In: DONÁTH PÉTER – FARKAS MÁRIA szerk. (2004) *Filozófia – művelődés – történet.* Az ELTE Tanítóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei. XXVI. Trezor, Bp. 67–149.
- DONÁTH PÉTER (2004/2) SzakEMBER a minisztériumi ügyosztályon. Rozsondai Zoltán a magyarországi tanítóképzés értékeinek megőrzéséért, megújításáért (1945–1960). In: ROZSONDAI ZOLTÁN (2004). 13–167.
- ERDEY-GRÚZ TIBOR (1955) Az elmúlt tanév értékelése, feladataink az új tanévben. *Köznevelés*, 11. évf. 16. sz. 353–358.
- ERDŐ PÉTER – SCHANDA BALÁZS (1993) *Egyház és vallás a mai magyar jogban. A főbb jogszabályok szövegével, nemzetközi bibliográfiával.* Szent István Társulat, Bp.
- 1932–1935. *A Gömbös-kormány három esztendő munkássága.* Bp. 1935.
- FEHÉR FERENC – HELLER ÁGNES – MÁRKUS GYÖRGY (1991) *Diktatúra a szükségletek felett.* Cserépfalvi, Bp.
- FEITLISTVÁN – ÓLMOSSI ZOLTÁN szerk. (1987) *A DISZ és a KISZ, 1953–1957. Dokumentumok az ifjúsági mozgalom történetéből.* Kossuth, Bp.
- FINÁCZY ERNŐ (1912) Tanítóképzésünk jövője. *Magyar Tanítóképző*, 27. évf. 254–262.
- FOUCAULT, M. (1998) A diskurzus rendje. In: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk.* Pallas Stúdió – Attraktor KFT, Bp. 50–74.
- FRANK ANTAL (1933/34) Cserkészszellem a tanítóképzésben. In: FRANK ANTAL szerk.

- (1933/34) *A Budapesti Magyar Királyi Állami Népiskolai Tanítóképző-Intézet Értesítője*. Bp. 1934. 3–24.
- FÜLE SÁNDOR szerk. (1955/1) *A pedagógiai oktatás módszertanának néhány kérdése. A PTI által 1955. május 27–28-án rendezett pedagógiai ankét vitaindító előadása és a hozzászólások jegyzőkönyvi kivonata*. PTI Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 14. sz. Kézirat.
- FÜLE SÁNDOR szerk. (1955) *APTI által 1955. május 28-án rendezett pedagógiai ankét Tanítóképzői Albizottságának vitája. Jegyzőkönyvi kivonat*. PTI Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 9. sz. Kézirat.
- FÜLE SÁNDOR szerk. (1956) *A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon, 1904–1956*. PTI Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 22. sz. Kézirat.
- FÜLE SÁNDOR szerk. (1956) *Az elemi iskolai tanítók oktatása és képzése. Az UNESCO Neveléstudományi Intézete által 1954. január 4–9-én Hamburgban rendezett értekezlet anyaga*. PTI Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 24. sz. Kézirat.
- FÜLE SÁNDOR (1968) *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése*. In: KISS LAJOS – KISS TIHAMÉR szerk.: *Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei. V.* Debrecen. 185–197.
- FÜLE SÁNDOR (1970) *A magyar tanítóképzés reformjai. 1945–1970*. In: KISS LAJOS szerk.: *Tanítóképző Intézetek Tudományos Közleményei. VII.* Debrecen. 7–19.
- GEDEON PÉTER (2004) *Társadalmi változás vagy társadalmi evolúció?* In: Somlai Péter szerk. (2004) *Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban*. Napvilág, Bp. 53–94.
- GOMBOS NORBERT (2006) *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*. Bölcsészdoktori disszertáció (első változata), ELTE PPK, Bp.
- GYARMATI GYÖRGY (2000/9–10) *A politika rendőrsége*, '45–56. *Beszélő*, 3/5. évf. 9–10. sz. 85–94.
- HEGEDÜS ANDRÁS (1988) *Atörténelem és hatalom igézetében. Életrajzi elemzések*. Kossuth, Bp.
- HÓMAN BÁLINT (1937) *Közoktatási kérdések*. Az Országos Nemzeti Klub Kiadványai, 13. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp.
- HÓMAN BÁLINT (1938) *Művelődéspolitikai*. Magyar Történelmi Társulat, Bp.
- HUNYADY GYÖRGY (1999/1) *Generáció és identitás. Alkalmazott Pszichológia*, 1. évf. 1. sz. 67–73.
- HUNYADY GYÖRGYNÉ: *A négyéves tanítói szak programja. Bevezetés és kommentár*. In: KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA szerk. (2000) *Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón. Az óvó- és tanítóképzés felsőfokúvá válásának 40., főiskolai szintre emelésének 25., az óvóképzés főiskolai szintre emelésének 15. évfordulójára*. Kaposvár, 89–100.
- HUNYADY GYÖRGYNÉ (2004/1) *A hazai főiskolai szintű tanár-, tanító- és óvóképzés pedagógiai programja. Pedagógusképzés*, 2. (31.) évf. 1. sz. 3–10.
- IZSÁK LAJOS (1998) *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története, 1944–1990*. Kulturtrade, Bp.
- IZSÁK LAJOS szerk. (1998) *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956*. Napvilág, Bp.
- JÓBORU MAGDA (1955/7) *Oktatásügyünk tíz évéről. Köznevelés*, 11. évf. 7. sz. 146–149.
- JÓBORU MAGDA (1956/5–6.) *A budapesti brigádvizsgálat tapasztalatai. Köznevelés*, 12. évf. 5. sz. 98–103. 6. sz. 125–130.
- JÓBORU MAGDA (1956/18) *Az oktatásügy időszerű kérdései. Köznevelés*, 12. évf. 18. sz. Melléklet, 1–4.
- JUNG FERENC (1896/19.) *Kit illet első rendben a gyermeknevelés: az egyházat, államot, vagy családot? Katolikus Tanügy*, 2. évf. 19. sz. 147–150.
- KARÁDI ÉVA (1983–84) *Fogarasi Béla – értelmiségi életpálya a XX. században. Medvetánc*, 1983/4.–1984/1. sz. 33–53.
- KARDOS JÓZSEF (2003/6–7) *Fordulat a magyar iskolák életében: a Rákosi-időszak oktatáspolitikája. Iskolakultúra*, 2003. 6–7. sz. 73–80.
- KARDOS JÓZSEF – KORNIDESZ MIHÁLY szerk. (1990) *Dokumentumok a magyar oktatáspolitikai történetéből II. 1954–1972*. Tankönyvkiadó, Bp.
- KELEMEN ELEMÉR (1993) *A magyar pedagógusmozgalmak és -szakszervezetek vázlatos története*. In: „*Lázad hát már az élet alágyúrtja, a tanító...?*” 75 éves a Pedagógusok Szakszervezete. PSZ., h. n., é. n. 7–48.
- KÉRI LÁSZLÓ szerk. (1987) *A politikai szocializáció elméleti kérdései*. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp.
- KISS ÁRPÁD (1946/23) *Nevelők a nevelőképzésről. Köznevelés*, 2. évf. 23. sz. 4–8.
- KLEBELSBERG KUNO (1927) *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926*. Bp.
- KLEBELSBERG KUNO gróf (1990) *Válogatott beszédei és írásai, 1917–1932. Tudomány, kultúra, politika*. (Szerk., a bevezető tanulmányt írta: GLATZ FERENC.) Európa, Bp.

- KNAUSZ IMRE (1998) *Történelem és oktatás*. FPI, Bp.
- KORNAI JÁNOS (1993) *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. HVG Rt., Bp.
- KOSÁRY DOMOKOS (1987) *A történelem veszedelmei. Írások Európáról és Magyarországról*. Magvető, Bp.
- KOVÁCS ÉVA – PÖCZEGÁBOR (1988) *Az állami iskolamonopólium kialakulása Magyarországon. Viték az iskola államosításáról*. OPKM, Bp.
- KOVÁCS JÓZSEF (1952/6) A magyar közoktatás fejlesztése a felszabadulás óta. *Pedagógiai Szemle*, 2. évf. 6. sz. 475–522.
- KÖPECZIBÓCZEDIT (2004) *Az Állami Egyháziügyi Hivatal tevékenysége*. Akadémiai, Bp.
- KÖVESKUTI JENŐ (1908) A tanítók akadémiai képzése. *Magyar Tanítóképző*, 23. évf. 108–116., 169–175.
- Közoktatásügyi igazgatás és iskolafelügyelet* (1942). (Szerk.: Kósa Kálmán.) Nemzetnevelők Könyvtára. II. 4. Nemzetszolgálat. Országos Közoktatási Tanács, Bp.
- LADÁNYI ANDOR (1985) A felsőfokú tanítóképzés előzményei, 1945–1959. *Tanítóképző Főiskolák Tudományos Közleményei*. XIX. Debrecen. 333–345.
- LADÁNYI ANDOR (1985/5) Egy fontos oktatáspolitikai döntés megszületése. *Magyar Tudomány*, 30. évf. 5. sz. 356–365.
- LADÁNYI ANDOR (1988) A felsőfokú tanítóképzés előzményei (1945–1959). In: MAGYARFALVI LAJOS szerk. (1988). 197–232.
- LASZCZIK ERNŐ (1939) Katonás nevelést. In: *A Kalocsai Érseki Róm. Kat. Tanítóképző Intézet és Líceum évkönyve az 1938–39. iskolai évről*. Kalocsa 1939. 6–12.
- LITVÁN GYÖRGY (1988/6–7) „Mi kommunisták, különös emberek vagyunk...” A sztálinizmus lélektana. *Századvég*, 6–7. sz. 150–159.
- LITVÁN GYÖRGY (1992/6) A Nagy Imre-csoport kialakulása és tevékenysége 1955. április–1956. július. *Társadalmi Szemle* 47. évf. 6. sz. 89–95.
- LITVÁN GYÖRGY (1996) *Októberek üzenete. Válogatott történeti írások*. Osiris, Bp.
- Magyar kormányprogramok*. 2. k. 1945–2002. (Szerk.: KISS PÉTER – GALAMBOS KÁROLY – JÓNÁS KÁROLY et al.) Magyar Hivatalos Közlöny Kiadó, Bp. 2004.
- MANN MIKLÓS (1997) *Oktatáspolitikusok és koncepciók a két világháború között*. OPKM, Bp.
- MANN MIKLÓS (2002) *Budapest oktatásiügye, 1873–2000*. ÖNKONET, Bp.
- MANN MIKLÓS (2004) *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. ÖNKONET, Bp.
- MANN MIKLÓS (2005) *Magyar oktatási miniszterek, 1848–2002*. ÖNKONET, Bp.
- MÉSZÁROS ISTVÁN (1996) *Ateista nevelés iskolánkban, 1950–1990. Neveléstörténeti tanulmány*. Eötvös József Kiadó, Bp.
- MÉSZÁROS ISTVÁN (1996/2) *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- MÉSZÁROS ISTVÁN (2000) *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat, Bp.
- MIHALOVICS ZSIGMOND (1943) *Az Actio Catholica tíz éve. Mihalovics Zsigmond, az A. C. országos igazgatója beszédeinek és írásainak tükrében*. (Szerk.: NYISZTOR ZOLTÁN) Szent István Társulat, Bp.
- MINDSZENTY JÓZSEF (1948.) *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*. III. k. 1948. (Szerk.: BEKE MARGIT.) Esztergom–Budapesti Főegyházmegye – Szent Gellért Kiadó, 1997.
- M. NÁDASI MÁRIA (1984/14) Tanuljunk-e a régi tanítóképzőtől? *Köznevelés*, 40. évf. 14. sz. 8.
- NAGY MÁRIA (1986) Politika, tudomány és pedagógiai gyakorlat az 1945 utáni magyar oktatási rendszerben. *Magyar Pedagógia*, 86. évf. 343–358.
- NAGY MÁRIA (1994) *Tanári szakma és professzionizálás. Vázlat egy szakma politikatörténetéhez*. OKI, Bp.
- NAGY MÁRIA (2004/3) Pályakezdés, mint a pedagógusképzés középső fázisa. *Educatio*, 13. évf. 375–390.
- NAGY PÉTER TIBOR (1992) *A magyar oktatás második államosítása*. Educatio, Bp.
- NAGY PÉTER TIBOR (2000) *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon*. Új Mandátum, Bp.
- NAGY PÉTER TIBOR (2005) *Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867–1945*. Iskolakultúra 2005/6–7. 3–229.
- NEUBAUER JÁNOS (1940) A Tanítóképző Akadémia nevelés- és tanítástan anyagának tervezete. *Evangelikus Népiszkola*, 46. évf. 122–127.
- NÉMETH ANDRÁS (1990) *A magyar tanítóképzés története, 1775–1975*. In: Főiskolai füzetek 11. sz. Zsámbék.
- PATAKI FERENC (2003) *Nevelés-ügyek. Társadalompedagógiai írások*. Aula, Bp.
- PERCHERON, A. (1999) Szocializáció és politikai szocializáció. Az egyén politikai formálódása. Összegzés. In: SZABÓ ILDIKÓ – CSÁKÓ MIHÁLY szerk. (1999) *A politikai szocializáció*.

- Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából.* Új Mandátum, Bp. 9–17., 18–43., 74–78.
- Politikai nevelés (1955/20., 21) a tanítóképzőkben. Hozzászólások Bizó Gyula referátumához. *Nevelők Lapja*, 11. évf. 20. sz. 1., 21. sz. 1–2.
- PÜNKÖSTI ÁRPÁD (2001) *Rákosi bukása, száműzetése és halála, 1953–1971.* Európa, Bp.
- Quint* (1942) *József élete és munkássága.* I. k. (Szerk.: özv. QUINT JÓZSEFNÉ) Bp.
- RAINER M. JÁNOS (1999) *Nagy Imre. Politikai életrajz. II. k. 1953–1958.* 1956-os Intézet, Bp.
- RÁKOSI MÁTYÁS (1956) *A politikai helyzet és a párt feladatai. A Politikai Bizottság beszámolója a budapesti pártaktíva ülésén. 1956. május 18-án.* Szikra, Bp.
- RÁKOSI MÁTYÁS (1997) *Visszaemlékezések, 1940–1956.* 1–2. k. (Szerk.: FEITL ISTVÁN ÉS SIPOS LEVENTE.) Napvilág, Bp.
- Rendtartás* (1950) *általános gimnáziumok számára.* A VKM rendeletére. Tankönyvkiadó, Bp.
- Rendtartás* (1954) *az általános gimnáziumok számára, ideiglenes használatra.* Az oktatásügyi miniszter rendeletére. Tankönyvkiadó, Bp.
- Rendtartás* (1955) *az általános gimnáziumok számára.* Az oktatásügyi miniszter rendeletére. Tankönyvkiadó, Bp.
- RIPP ZOLTÁN (2002) *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon.* Korona, Bp.
- ROMSICS IGNÁC (1999) *Magyarország története a XX. században.* Osiris, Bp.
- ROZS ANDRÁS (1999) „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. Ideológiai vonatkozások a Turul pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években. In: FONT MÁRTA – VONYÓ JÓZSEF szerk.: *Tanulmányok Pécs történetéből.* 5–6. k. Pécs 1999. 241–258.
- ROZSONDAI ZOLTÁN (2004) *KÖZszolgálat – pedagógushivatás. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért.* (Szerk.: DONÁTH PÉTER – ROZSONDAI ANIKÓ, ZOLTÁN ÉS ZSOLT) Trezor, Bp.
- SALACZ GÁBOR (1988) *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964).* Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae IX. Görres Gesellschaft, München.
- SÁRDI LAJOS (1993) *A Pedagógusok Szakszervezete, 1948–1989.* In: „*Lázad hát már az élet alágyúrtja, a tanító...?*” 50–69.
- SÁRKÁNY MIHÁLY – SOMLAI PÉTER (2004) *A haladástól a kontingenciáig.* In: Somlai Péter szerk. (2004) 11–52.
- SIMON GYULA szerk. (1959) *Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából, 1919–1931.* Tankönyvkiadó, Bp.
- SOMLAI PÉTER (1997) *Szocializáció. A kulturális örökök és a társadalmi beilleszkedés folyamata.* Corvina, Bp.
- SZABOLCS ÉVA (2006) *Az 1956-os balatonfüredi pedagóguskonferencia.* In: SZABOLCS ÉVA szerk. (2006) *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon.* Eötvös József, Bp. 165–177
- SZABÓ ADOLF (1911/10) *A tanítóképzők tanterve.* Szemlélődések. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, 36. évf. 339–350.
- SZABÓ ILDIKÓ (1991) *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon.* Tekintet könyvek. Tekintet Alapítvány, Bp.
- SZABÓ MÁRTON (1998) *Diszkurzív térben. Tanulmányok a politika nyelvéről és a politikai tudásról.* Scientia Humana, Bp.
- SZABÓ MIKLÓS (1988/6–7) *Hétköznapi sztálinizmus Magyarországon. Századvég, 6–7. sz.* 160–167.
- SZABÓ MIKLÓS (1989) *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986.* Medvetánc Könyvek, Atlantis Program, ELTE – MKKE, Bp.
- SZÉKELY ENDRÉNÉ (1956) *Biztosítjuk az új tantervekkel a tanulóifjúság eszmei-politikai nevelésének nagyobb hatékonyságát.* *Köznevelés*, 12. évf. 1. sz. 11–14.
- SZÜLÖK ÉS PEDAGÓGUSOK (1948/36) *együttes munkájával kezdődik meg a tanév. Félégyházi Közlöny*, 3. évf. 36. sz. 1.
- TELEKI PÁL (2001) *Tudós tanárok – tanár tudósok.* (Szerk., előszó: TÖRÖK ZSOLT) OPKM, Bp.
- TÓTH GÁBOR (1996) *A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története.* Apponyi Kollégium. OPKM, Bp.
- TOMKA MIKLÓS (1992) *Vallás és iskola. Educatio*, 1. évf. 1. sz. 13–25.
- Útmutató* (1956) *az úttörő csapatvezetők számára az 1956/57-es tanévben.* DISZ KV Úttörő Osztály, Bp.
- VALUCH TIBOR (2001) *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Osiris, Bp.
- VINCZE LÁSZLÓ (1951) *A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája.* A Szocialista Nevelés Könyvtára 24. sz. Bp.
- WLASSICS GYULA (1896/2) *A magyar néptanítókhoz.* *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 39. évf. 2. sz. 21–22.
- ZALAI ERNŐ (1944/2) *Kezdő tanítók útnak indítása és gyakorlati továbbképzése.* *Néptanítók Lapja*, 77. évf. 2. sz. 51–56.